

“Ermeni Meselesi Hallolunmuştur”

Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar

Dr. Taner Akçam

İletişim Yayınları
1-2. Baskı 2008
329 Sayfa

Taner Akçam, 23.10.1953'te Ardahan'da doğdu. ODTÜ İdari İlimler Fakültesi'ni bitirdi. Dönemin gençlik hareketlerine aktif olarak katıldı. 1975 yılında yayına başlayan Devrimci Gençlik Dergisi'nin sorumlu yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Dergideki yazılar nedeniyle 1976 yılında tutuklanarak 9 yıla yakın ceza aldı. Ertesi yıl, cezaevinden firar ederek F. Almanya'ya siyasi mülteci olarak gitti. 1988 yılında Hamburg Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nde çalışmaya başladı. 1995'te Hannover Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde "İttihat ve Terakki Yargılamaları ve Ermeni Kırımı" konulu doktora çalışmasını tamamladı. Halen, aynı üniversitede profesörlük tezini hazırlamaktadır. Cezalandırılmasına neden olan maddelerin TCK'dan çıkarılmasından sonra sık sık Türkiye'ye gelen ve konferanslar veren Akçam'ın, çeşitli dergilerde yayımlanan çok sayıda makalesi bulunmaktadır. 2007'de Minnesota eyaletinin araştırma dalında en iyi kitap ödülünü kazandı. Akçam, 2002'den beri ABD'de Minnesota Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

Akçam'ın eserleri:

- İşkenceyi Durdurun, İnsan Hakları ve Marksizm (Ayrıntı Yay., 1991)
- Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence (İletişim Yay., 1992)
- Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu (İletişim Yay., 1992, Su Yay., 2001)
- İslam'da Hoşgörü ve Sınırı (Başak Yay., 1995)
- Türkiye'yi Yeniden Düşünmek (Birlik Yay., 1996)
- İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu (İmge Kitabevi Yay., 1999, 2002)
- Ermeni Tabusu Aralanırken (Su Yay., 2000)

ARKA KAPAK

İttihat ve Terakki, Balkan Savaşları ertesinde içine düşülen ve adım adım bütün ülkeye yayılan köşeye sıkışmış olma duygusuna, Anadolu topraklarının, gayrimüslim unsurlardan arındırılarak Türkleştirilmesi ile cevap verdi. Sadece iktisadi hayatın değil, sosyal ilişkilerin ve giderek ülkenin etnik bileşiminin de “homojenleştirilmesi” anlayışı, sistemli bir politika olarak hayata geçirildi. Birinci Dünya Savaşı, uygulanan bu politikadaki en önemli dönemeçti. Zira savaş, hem şüpheli konumundaki etnik ulusların sürgünleri ve zorla yerlerinden boşaltılmaları için uygun bir ortam yaratmıştı, hem de Türkleştirme politikalarını uygulayabilmek için yeteri kadar gerekçe sunuyordu. Ermenilere karşı 1915'te geniş çaplı bir biçimde uygulanmaya başlayan “tehcir”, Türkleştirme politikalarının son merhalesiydi. Taner Akçam'ın Osmanlı belgelerine dayanarak hazırladığı bu araştırma; yaşananların içeriğine dair “birincil” kaynakların neler anlattığına odaklanıyor. Talat Paşa'nın sürekli kontrolü ve direktifleriyle yönetilen, Teşkilat-ı Mahsusa'nın organizasyonu ile sevk ve icra edilen faaliyetlerin dayanaklarını; yapılanların İstanbul'dan telgraflar yoluyla nasıl takip edildiğini; Ermenilerin Anadolu'nun dört bir tarafından niye “tehcir” edildiğini anlatıyor: Aylar öncesinden başlayan hazırlıklar, günü gününe takip edilen

kayıtlar, isimlere kadar belirlenmiş denetimler; savaş sonrası yapılan yargılamalar ve sanıkların ifadeleri tarihin karanlık yüzüne ışık tutuyor; Talat Paşa'nın telgraflarındaki "Ermeni meselesi hallolunmuştur. Fuzuli mezalimle millet ve hükümeti lekedar edilmesine lüzum yoktur" cümlesinin meramını inceliyor. Bu araştırma, büyük felaketin tarihini inkar etmek yerine öğrenmeyi tercih etmenin önemine işaret ediyor.

"Adına tehcir, kırm, soykırım ya da ne dersek diyelim... yaşanmış açlıklar anlayan, nedeni ne olursa olsun, dini, etnik kökeni farklı diye insanlara karşı işlenmiş cinayetleri kınayan bir dil geliştirilmedikçe sorunun çözümü doğrultusunda da sağlıklı adımların atılması mümkün olmayacaktır. Yani öncelikle ihtiyacımız olan şey, ahlaken, vicdanen kabul edilemez bir eylemle karşı karşıya olduğumuz gerçeğini görmek ve buna uygun bir dil geliştirebilmektir." TANER AKÇAM

GİRİŞ

İttihat ve Terakki yönetimi esas olarak 1913 Balkan yenilgisi sonrası, Osmanlı Devleti'nin elde kalan topraklar üzerinde devam edebilmesinin koşulunun, Hıristiyan vatandaşlarından kurtulmakla mümkün olacağına inanmıştı. Bu amaca uygun olarak Anadolu'nun etnik-dinsel temelli homojenleştirilmesini esas alan politikalar geliştirdi ve uyguladı. Genel bir nüfus politikası olarak da anlaşılan ve hayata geçirilen bu politikaların iki önemli ayağı vardı: Hıristiyanların sürülmesi ve/veya imha edilmesi ve buna paralel olarak, Türk olmayan Müslümanların (özellikle Kürt, Arnavut, Boşnak ve Kafkas göçmenlerinin) asimilasyonu.

Çalışmada göstermeye çalıştığım önemli bir diğer husus, kamuoyunda ve bilim dünyasında çok yaygın olarak kabul edilen, eldeki Osmanlı belgeleri ile Alman, Amerikan ve Avusturya vb. yabancı arşiv belgeleri arasında çelişki olduğu, bu arşivlerin muhteva olarak farklı bilgiler içerdiği tezinin doğru olmadığıdır. ... Değişik arşivler, esas olarak birbirini destekleyen ve tamamlayan bilgilere sahiptirler ve aynı tarihi olguları değişik perspektiflerden anlatmaktadırlar.

Yapmak istediğim, yukarıdaki noktaların, esas olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti kayıtlarına dayanarak kurgulanmasıdır. Bir anlamda tarihi, sürecin gelişiminin izlerini Osmanlı belgeleri üzerinden takip etmek diyebiliriz buna.

BİRİNCİ BÖLÜM

Osmanlı Kaynakları ve Belgelerin İmhası Meselesi

Mevcut kaynaklar

A) Birinci önemli kaynak, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleridir.

Dahiliye Nazırı sıfatıyla Talat tüm bir sürgün boyunca Ermeniler hakkında (ne kadarının sürüldüğü, ne kadarının geride kaldığı konusunda) sürekli raporlar istemiş ve bu bilgiler birer defter halinde merkeze gönderilmişlerdir.

B) İkinci önemli kaynak, Takvim-i Vekayi'de yayınlandıkları kadarıyla, 1919-21 yıllarında İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi'de görülen İttihat ve Terakki merkez ve yerel yöneticileri aleyhine açılan davalara ilişkin belgelerdir.

C) Üçüncü önemli kaynak 1918-22 arası İstanbul basınıdır.

Bunun dışında, 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa, Halep Valisi Celal veya Çerkez Hasan Amca örneklerinden bildiğimiz, olaylara doğrudan katılmış veya şahit olmuş kişilerin mahkeme ifadeleri veya anılan da dönemin basınında yer bulmuştur.

D) Dördüncü önemli kaynak Kudüs Patrikhane Arşivleri'dir.

Telgraflara ilişkin verilen numaraların bu üç kaynaktan da aynı olması Kudüs Arşivi'ndeki belgelerin birincil el bilgi ihtiva ettiklerini gösteren önemli bir kanıt sayılmalıdır.

E) Beşinci kaynak 1918 Kasım ayında Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından, savaş dönemi Hükümet üyelerinin suçlarını araştırmak amacıyla oluşturulan ve 5. Şube olarak bilinen komisyona ait tutanaklardır.

F) Altıncı kaynak 1918 Kasım-Aralık aylarında Ermeni tehcir ve öldürmeleri konusunda yoğun tartışmalara sahne olan Osmanlı Meclis-i Mebusan zabıtlarıdır. Meclis Tutanakları T.B.M.M. tarafından transkripsiyonu yapılarak yayınlanmıştır.

G) Yedinci kaynak, ya dönemin günlük basınında ya da daha sonra yayınlanmış veya henüz yayınlanmayı bekleyen anı ve hatıralardır.

Belgelerin imha edilmesi meselesi

Bu belgeler grubu içerisinde, İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi yargılamalarına ilişkin dava dosyaları ile Kasım 1918'de kurulan Tedkik-i Seyyat Komisyon belgeleri tamamıyla kayıptır ve nerede oldukları bilinmemektedir.

Savcılık üç ayrı grup belgenin imha edilmiş veya "aşırılmış" olduğunu söyler. Birincisi, Teşkilat-ı Mahsusa'ya ait evraklar yok edilmiştir. ... İkinci grup evrak, İttihat ve Terakki Merkez Komitesi'ne ait olanlardır. Yine İttihat ve Terakki Merkez Komitesi'ne ait evrakın Merkez Komite üyesi Doktor Nazım tarafından alındığını söylerler.

Üçüncü kategori, Dahiliye Nezareti'ne ait bazı evraklardır.

Birçok anı kitabında Talat Paşa'nın, yurt dışına kaçmadan önce "evvela bir bavul evrakla, Arnavutköy kıyısında ... bir yalıdaki dostuna" gittiği; "bu evrakın yalının alt katındaki ocakta yakıldığı" nakledilir. (Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*)

Yozgat Davası'nın, 10 Şubat 1919'daki 3. oturumunda Hakim, sanık Boğazlıyan Kaymakamı Kemal'in, tutuklu olduğu sırada, soruşturma komisyonu önünde verdiği ifadeyi okur. Burada Kemal kendisine okuduktan sonra imha etmesi gereken telgrafların yollandığını söylemektedir.

Ermenilerin imhasına yönelik emirlerin, bölgelere gönderildikten sonra imha edildikleri konusunda bir başka bilgiyi savaş sırasında Emniyeti Umumiye II. Şube Müdürü Ahmet Esat (bugün bilinen adıyla Esat Uras) verir. İngilizler tarafından tutuklanan Ahmet Esat, imha ile ilgili emirlerin eyalet valilerine, okumak ve orijinaleri geri getirerek imha etmekle görevlendirilen kuryelerce yollanmış olduğunu söyler.

Resmi belgeler: "Okuduktan sonra imha edin"

Belgelerin yakılma veya imha edilmelerine ilişkin bilgiler bir tek İstanbul soruşturmaları ve yargılamaları ile sınırlı değildir. Başbakanlık Arşivi Dahiliye Nezareti kayıtları arasında da

"okunduktan sonra yakılması" istenen resmi devlet evrakına ilişkin kayıtlar mevcuttur. Dahiliye Nezareti, bölgelere yolladığı bazı telgrafların okunduktan sonra imha edilmesini istemektedir.

Savaşın sonra da imhalar devam edecektir

Belgeleri imha işlemi savaşın yenilgi ile sonuçlanacağıının anlaşılması üzerine devam etmiştir.

Sanık ifadesinde, "*verilen emir üzerine bazı evrakı yaktım. Amirlerim kendi mesuliyetleri tahtında olarak falan · seneden falan seneye kadar olan evrakı yak dediler, yaktım*"

14 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa Kabinesi kurulur. İzzet Paşa Harbiye Nazırlığı'nı da üstlenir. Paşa'nın yaptığı ilk işlerden birisi; 'Teşkilat-ı Mahsusa Müdürlüğü'ne (Harbiye Nezareti'nde, buraya üstü örtülü bir şekilde Doğu İşleri Bürosu deniyordu) hemen çalışmalarını durdurması, arşivlerini yok etmesi... talimatını", vermektir. (Hüsamettin Ertürk, "*Milli Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa*")

Refik Halid, daha sonra anılarını topladığı kitapta bu mektubu da aynen yayınlar. Bir bölüm aynen şöyledir: "*... Bütün merkezlere, makam adına telgrafla tebligat yapılarak mevcut resmi evrakın, telgraf kopya ve asıllarının kamilen imhası lüzumu bildirilmişti*".

Önemli bir İttihatçı olan Ali Münif Bey, kaymakamlık, valilik gibi çeşitli idari görevler yanı sıra son İttihat ve Terakki kabinesinde Nafia bakanı olarak da görev yapmıştır. Ali Münif, Adana'daki tehcir olaylarına katıldığı için tutuklanmış, daha sonra Malta'ya sürülmüştür. ... "*... esasen daha mühim evrakı zamanında imha ettiğim halde, bunu bavulun küçük cebinde unutmuştum ...*"

2000 yılında, aralarında Sultan II. Beyazıt tarafından kurulan Haremeyn Vakfı da olmak üzere çeşitli vakıflara ait Osmanlı evraklarının SEKA çöplüğünden vatandaşlarca toplandığını gazeteler yazar.

Arşivlerdeki asıl büyük temizlik 1980 darbesinden sonra yapıldı. ... Bir dönem T.B.M.M. başkanlığı yapmış olan Hüsamettin Cindoruk, bu temizlik döneminde, 1950'lere kadar döneme tek başına damgasını vuran Cumhuriyet Halk Partisi'nin bütün arşivinin, Demokrat Parti ve Adalet Partisi arşivlerinin önemli bir kısmının, 1960 askeri darbesi sonrası oluşturulan Senato'ya ait zabıtların tamamının ve İstiklal Mahkemesi zabıtlarının bir bölümünün de SEKA'ya gönderilerek imha edildiğini aktarmıştır.

Ana tezim, eldeki mevcut Osmanlı belgelerinin 1915'in üstünü örtmek amacıyla üretilmiş belgeler olarak değerlendirilmesinin son derece hatalı olduğudur. Aksine, arşivlerdeki tüm temizliğe rağmen, Osmanlı arşiv malzemelerinin Resmi Türk Tezi diye bilinen tezle taban tabana zıt bilgileri ihtiva ettiğini iddia ediyorum.

Ayrıca eklemek gerekir ki, tehcir ve kırım kararı, esas olarak İttihat ve Terakki Merkez Komitesinin bir karar ve eylemi olarak gündeme gelmiştir. ... İmhaya ilişkin emirler bölgelere başta İttihat ve Terakki Katib-i Mesulleri olmak üzere özel kanallardan yollanmıştır.

Fakat, imha emirleri ve eylemi her ne kadar parti kanalıyla hayata geçirilmiş olsa bile, tehcir bir Hükümet politikası olarak uygulanmış ve tüm devlet çarkı harekete geçirilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

Anadolu'nun Homojenleştirilmesi Planı

Eldeki tüm Osmanlı kaynaklarının bize gösterdiği gerçek şudur: İttihat ve Terakki, uygulanmasına Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Ege bölgesinde başlamak üzere Anadolu'nun, kendi ifadeleri ile "*gayrı-Türk unsurlardan arındırılması*" doğrultusunda bir plana sahip olmuş ve savaş yıllarında bu planı tüm Anadolu sathına yayarak hayata geçirmiştir. ... Etnik Türk unsurunu merkeze alarak, bir nüfus ve iskan politikası olarak hayata geçirilen bu politikaların iki önemli ayağından söz etmek mümkündür: Birincisi, devlet varlığı için ciddi bir tehdit olarak telakki edilen ve vücuttaki tümörler olarak tanımlanan gayrimüslimlerin (esas olarak Hıristiyanların) Anadolu'dan tasfiye edilmesi; ikincisi Türk olmayan Müslüman toplulukların kültürel asimilasyonları.

Bir taraftan resmi bir sürgün ve göç politikası izlendi. Bu politika Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan örneklerinde olduğu gibi ya ülkeler arası çeşitli ikili anlaşmalarla zorla nüfus değişimi biçiminde ya da Ermeniler konusunda olduğu gibi zorunlu tehcir kararı biçiminde resmi bir politika olarak karar altına alınmış ve uygulanmıştır. Ancak diğer taraftan bu hukuki çerçevenin sunduğu koruyucu şemsiye altında hukuk dışı terör eylemleri de örgütlenmiştir.

Cemiyetin suç olan işleri yapmak için bir "*şebeke-i hafiye* (gizli örgüt) oluşturmuş olduğunu belirtmiş ve "*İttihad ve Terakki Cemiyeti biri programa ve nizamname-i dahiliye* (yönetmeliğe) müstenid (dayanan) zahiri (görünen) ve aleni (açık) diğeri talimat-ı şifahiyeye (sözlü emirler) ve mahremaneye (gizliliğe) mübteni (dayanan) ... iki mahiyet-i mütezaddeyi (birbirine zıt esasa) sahip bir örgüt olduğunu söylemiştir. (Takvim-i Vekayi, no. 3540, 5 Mayıs 1919; 27 Nisan 1919'daki birinci oturum.)

Her ne kadar nüfus ve iskan politikalarının tarihi çok gerilere gidiyor olsa da 19. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte yeni sayılabilecek bir sorunla karşılaşıldı. Gerek imparatorluğun kaybettiği topraklarda yaşayan ve gerekse Rusya örneğinde olduğu gibi başka devletlerce zoraki göçe tabi tutulan Müslümanlar, Osmanlı devletinin daralan sınırlarına, iç bölgelere göç etmeye başladılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan nüfus sayımlarında din esas alınıyor ve bu nedenle Müslümanlar tek bir grup olarak gösteriliyordu. ... Bölgelere giden nüfus memurları, mahalle muhtarları ve cemaatlerin dini ön derlerinin verdiği sayıları kayda geçirdiler. Ayrıca kazalardan her üç ayda bir, doğum, ölüm, göç gibi bilgiler düzenli geliyor ve bu bilgilere dayanarak her üç ayda bir kaza itibarıyla Müslim ve gayrimüslim istatistik cetvelleri hazırlanıyordu.

Çalışmaların savaş öncesi dönemde son derece titiz ve yaygın bir biçimde yapıldığını çıkarmak mümkündür. Yapılan bu çalışmaların sonucu, "*Birinci Dünya Savaşı öncesi tüm yerleşim yerlerinin milliyet esasına göre nüfus dağılımı tesbit edilmişti*" (Fuat DüNDAR) denilebilir.

Ayrıca bölgelere, "*gayet mahrem*" kaydıyla telgraflar çekilir ve bölgedeki Hıristiyanların servet, tahsil, sosyal statüleri ile cemaat üzerinde etkin kişilerin listesinin "*gayet mahrem* (gizli) bir surette" çıkartılarak iletilmesi bildirilir. İstenen bilgiler arasında, bu nüfusa ait şirket, mal ve gayrimenkulların dökümünün çıkartılması özel bir yer tutmaktadır.

Telgraftan da anlaşılacağı gibi, bölgelerden, eski ve yeni nüfus yapılarını kıyaslamayı sağlayacak iki ayrı cetvel istenmektedir.

Türk olmayan Müslüman topluluklara yönelik nüfus ve iskan politikalarının ana amacı bu grupların asimilasyonudur.

Kürtlerin, asimilasyonları mümkün olamayacağı için özellikle Arap ve diğer Kürtlerin yaşadıkları bölgelere gönderilmeleri yasaklanmış ve eğer iskan edilmiş olanlar varsa derhal vazgeçilmesi istenmiştir.

Cemal Karpat'ın "başı gövdeden ayırmak" olarak tanımladığı "göçmen liderlerinin (şeyhler, beyler, ağaları ana göçmen grubundan ayrı tutulmaları ve imkan nispetinde şehirlere ve kasabalara yerleştirilmeleri" politikası 19. yüzyıl dan beri mevcuttu. (Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*)

Kürt mültecilerin, Doğu ve Güneydoğu vilayetlerine değil, Orta ve Batı Anadolu'ya sevk edilmesi, reis, imam, ve şeyhlerinden ayrı olarak yerleştirilmesi gerektiği noktaları kadar önemli olan bir diğer husus da, yeni yerleşim yerlerinde Kürtlerin nüfusun % 5'ini geçmemelerine dikkat edilmesidir. Konuya ilişkin birçok bölgeye yollanan emirde, bu hususlarda uyulması gereken kurallar madde madde açık bir biçimde tekrar edilir: "... Hiçbir vakit yerli ahalinin % 5'ini tecavüz etmemek (geçmemek) üzere köylere tevzi (dağıtılacak) ve oralarda iskan olacaktır. (2) şeyh ve imamları keza efradı aş'a'irden tefrik olacak (ayrılacak) ve bunlarda ... suretde ayrıca iskan edilecektir (3) rü'e'sa ile şeyhlerin ve efrad-ı aş'a'irin (aşiret mensuplarının) yekdiğeriyle devam-ı münasebetlerine meydan verilmeyecektir." (Dahiliye Nezareti AMMU'dan 2 Mayıs 1916 tarihli Ankara, Konya, Hüdevendigar, Kastamonu vilayetleriyle Kütahya, Kayseri, Niğde mutasarrıflıklarına şifre telgraf)

2 Ekim 1915'te bir tamim yolladığını anlıyoruz. Bu tamimin en önemli noktalarından birisi "o bölgeye yollanan Arnavut ve Boşnaklar(in) yüzde on nispetinde Türk unsuru arasına tevzi ve taksim edilmek suretiyle dağıtılması" dır.

1914 Eylülü'nde, "Dış kışkırtmalara müsait" olduğu düşünülen Nasturilerden, İran sınırına yakın olanların, askeri nedenlerle, Ankara, Konya gibi yerlere sevklerine karar verildiğinde, iskan edildikleri yerlerde toplu halde bulunmalarına müsaade edilmemiş ve küçük birimler halinde dağıtılarak yerleştirilmelerine özen gösterilmiştir. Nasturilerin yeni yerleşim yerlerinde, Müslüman ahalinin yaşadığı yerlere toplam yirmi haneyi geçmeyecek şekilde dağıtılmaları istenmiştir.

Batı bölgelerinde ise eğer Ermeni nüfusu büyük bir kalabalık arz etmiyorsa, oldukları yerlerde bırakılmaları veya mevcut il sınırları içinde % 5-10 kriterine uygun olarak dağıtılmaları yoluna gidildiği olmuştur.

İzmit Mutasarrıflığı'na çekilen telgraflarda ise bazı Ermenilerin kalmasına, bölgedeki Müslüman köylere dağıtılmaları şartıyla izin verilmiştir. ... Aileleriyle birlikte ve yüzde beşi tecavüz etmemek şartıyla Müslüman köylerinde iskan olunmaları, istenmiştir.

Belli aralıklarla bölgelere yollanan telgraflarda, sürekli olarak o bölgeden henüz yollanmamış veya bölgeye dışarıdan yollanmak üzere gelenlerin, Katolik ve Protestan ayırımı da yapılarak

miktarları sorulur. Bu sorularda özellikle bunların her birinin ayrı ayrı Müslüman halkın yüzde kaçını teşkil etmekte olduğu bilgisi de istenir.

Kayseri mutasarrıfı 18 Eylül 1915'te, Kayseri'de ki "kırk dokuz bin dokuz yüz kırk yedi Ermeni'den kırk dört bin iki yüz yetmiş birinin sevk edildiğini bildirdikten sonra, dahil-i livada kalan dört bin dokuz yüz on bir neferi asker ailesi ve cüzi miktarı Protestan ve Katolik bakayası olmakla dahi yüzde beş nispetinde köylere tevzi kılınmakta (dağıtılmakta) olduğu(nu) aktarır. (Kayseri Mutasarrıflığı Şifre Kaleminden Dahiliye Nezareti'ne 18 Eylül 1915 tarihli şifre telgraf)

6 Mayıs 1915'te, Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne yollanan, Ermenilerin sürgün edilmelerine göz önüne alınması gereken hususların ele alındığı bir yazıda, "*Ermeni nüfusu, gönderildiği yerlerdeki aşiret ve İslam sayısının % 10 nispetini geçmemelidir*" , denir.

29 Temmuz 1916'daki raporunda ise, Der-Zor Mutasarrıflığı'ndaki Ermenilerin 17 Temmuz itibarıyla bölgeyi terk etme emri aldıklarını bildirir. Merkezi Hükümet Der-Zor'da yerli nüfusun % 10'u kadar Ermeni'nin kalmasına karar vermiştir. Rössler, "*son geriye kalanların imha edilmeleri gerekecek*", der. Bu amaca uygun olarak da Zor (Der-Zor) Mutasarrıfı Suad Bey görevinden alınmış ve yerine "*zalim bir kişi göreve atanmıştır.*" , (Halep Konsolosu Rössler'in Alman Başbakanı Bethmann Hollweg'e 29 Temmuz 1916 tarihli raporu).

Sürgün edilen Ermenilerin, iskan alanı olarak gösterilen bölgelerde nüfusun % 5-10'unu geçmeyecek şekilde yerleştirilmeleri gerektiği yolundaki bu karar bile aslında Ermenilere yönelik politikanın amacının onların imhası olduğunu göstermeye yeter. Ermenilerin yerleşim bölgesi olarak seçilen bölgeler ve bu bölgelerdeki Müslüman nüfusa yakından bakmak bunu anlamak için yeterlidir.

Eğer, Ermenilerin nüfusu yerli Müslüman nüfusun %10'unu geçmeyecekse, bu bölgelerdeki Müslüman nüfus ne kadardır? ... Biz Musul'un tümünü alırsak "*3 sancak, 18 kaza, 25 nahiye ve 3 bin köyde yaklaşık yarım milyon insan yaşıyordu*". (Dr. İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu*)

Sonuçta sadece Ermenilerin sürüleceği yerlerin değil, tüm bölgenin toplam nüfusu 1.688.081 ve Müslümanların nüfusu ise 1.459.245'tir. Halep Vilayeti'nin tümü dahil edilirse toplam 2.355.871 veya 2.035.565 Müslüman nüfusa ulaşılır. ... Hangi rakamı esas alırsanız alın, Osmanlı yönetiminin aldığı karara göre, Ermenilerin yeni yerleşim yerlerindeki toplam nüfusu, bölgede ki Müslüman nüfusun % 10'unu aşmayacak şekilde, 145.000 ile 200.000 arasında, 168.000 civarında olmak zorundadır.

Amerikan Halep Konsolosu J. B. Jackson, güvenilir kaynaklara dayandığını söyleyerek, 3 Şubat 1916 tarihi itibarıyla bulunduğu Halep ile Şam civarları ile Fırat nehri boyunca Der-Zor'a kadar olan bölgede toplam 486.000 kişinin hayatta olduğunu bildirmektedir. Bu tablo bize 1916 yaz aylarında niçin Der-Zor'da ikinci bir katliam yapıldığını ve 200.000 civarında Ermeni'nin imha edildiğini açıklamaya yardımcı olabilir. Bölgeye sağ ulaşan Ermeni sayısı tahmin edilenin çok üstündeydi ve azaltılması gerekiyordu.

Anadolu'daki Ermeni nüfusu Osmanlı rakamlarına göre 1,3 milyon, Ermeni kilise kayıtlarına göre 2.1 milyondur. ... Murat Bardakçı, Talat Paşa'ya ait olduğunu iddia ettiği bazı rakamlar yayınlamıştır. Buna göre, "*Tehcir kanunu uyarınca, 924 bin 158 Ermeni, imparatorluğun başka yerlerine nakledilmişlerdir.*"

Sonuçta, Talat Paşa'nın listesi esas alınıp, eksikler tamamlanırsa bir milyonun üzerinde Ermeni'nin sürgün edilmiş olduğu rahatlıkla söylenebilir ki Toynbee'nin verdiği 1-1.2 milyon rakamı gerçeğe yakın olsa gerekir.

Türk ve Türk olmayan ayırımı yapılmaksızın, tüm Müslüman muhacirlerin yerleştirilmesinde gösterilen bu sert ve kararlı tutum, ülke nüfusunun dağılım ve yerleşim kriterlerinin etnik temel esaslı bir plan dahilinde yapıldığının açık bir göstergesi sayılmalıdır.

5 Ocak 1916'da bir talimatname ile ... "memalik-i Osmaniye'de, Ermenice, Rumca veya Bulgarca gibi, "İslam olmayan milletler lisanıyla yad edilen vilayet, sancak, kasaba, köy, dağ, nehir, ... ilah bilcümle isimlerin Türkçe'ye tahvilinin kararlaştırıldığı" bildiriliyordu.

Bu hızlı isim değiştirme tam bir kaos ortamı yarattı Askeri kıtalar arasındaki yazışmalar anlaşılabilir hal aldığı için savaşın yürütülmesi bile tehlikeye girdi. 15 Haziran 1916 tarihli bir kararla bu uygulama durduruldu.

1913-18... sözü geçen dönemde, nüfus hareketlerinde beş farklı nedenin belirleyici olduğu anlaşılıyor:

A) Varlıkları tehdit olarak algılanan Hıristiyanların (özellikle Ege kıyılarındaki Rumların, Mardin-Diyarbakır bölgesinde Süryanilerin ve esas olarak da Ermeni vatandaşların, Anadolu'dan tasfiyesi ve buralara Müslüman ahalinin yerleştirilmesini esas alan sürgün ve göç ettirmeler. Bu uygulama Rumlar örneğinde, özellikle 1914 bahar ve yaz aylarında, daha çok tehdit, korkutma, yağma ve sınırlı öldürmelerle, zorla Yunanistan'a gönderme biçiminde olmuştur. Ermeniler ise, 1915 Mayıs ayı ile birlikte sürgün yollarında imha edilmişler veya çöllerde ölüme terk edilmişlerdir. Süryanilerin önemli bir kısmı da Ermenilerle birlikte imha edilmişlerdir.

Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen Müslüman ahali sistemli olarak Hıristiyanlardan boşalan köylere yerleştirilmişlerdir. ... Muhacirlerin ihtiyaçları genel olarak, Ermeni ve Rumların geride bıraktıkları, "Emval-i metrukede mevcut erzak, elbise ve eşya-yı saire" ile giderilmeye çalışılmış ve bu malları kontrol etmek için oluşturulan Tasfiye Komisyonları bu işle görevlendirilmişlerdir.

Bazı bölgelerde, Ermeni köylerinin boşaltılması ile bu köylere muhacirlerin yerleştirilmesi arasındaki zaman kısalığı bu konuda hazırlıkların çok önceden yapılmış olduğunun bir göstergesi olarak ele alınabilir.

8-10 Nisan 1915'te boşaltılmaya başlayan Zeytun'da, 20 Nisan'da Antep civarından getirilen muhacirlerin yerleştirilmesi işlemine başlanmış bulunuyordu.

B) Daha çok Hıristiyan vatandaşlara yönelik Askeri nedenlerle gündeme gelen sürgün ve göç ettirmeler.

C) Büyük ölçüde politik kaygılarla gündeme getirilen göç ettirmeler. ... Benzeri şekilde, Suriye'de bir ayaklanmaya önderlik edebileceği düşünülen Arap ileri gelenleri ve bazı aileler Cemal Paşa tarafından iç bölgelere sürülmüştür.

D) Savaş bölgelerinden kaçan Müslüman ahalinin zorunlu olarak iç bölgelere yerleştirilmesi ihtiyacının getirdiği zorunlu iskan politikaları. ... Bazı kayıtlara göre, sadece 1915-1916

yıllarında Rus ordularının önünden kaçan Müslüman mülteci sayısı 702.900 kişidir ve bunlar Orta ve Batı Anadolu'ya yerleştirilmiştir.m

E) Yerel otoritelerin merkeze haber vermeden gündeme getirdikleri sürgünler. ... Cemal Paşa'nın kendisine göre, politik ve askeri nedenlerle gerekli görüp uyguladığı bazı sürgünlerden İstanbul'un haberi olmadığı anlaşılmaktadır.

Cemal Paşa'ya çekilen bir telgrafta, Havran'dan Osmaniye'ye sevk edilen Dürzi ailelerin "ne sebeple ve ne taraftan verilen emir üzerine gönderilmekte oldukları anlaşılamadığı" söylenerek, kendisinden "bu hususa dair malumat ita buyurulması" istenir. Örneğin, bölgedeki İtalyan tebasının sürülmesi de bir ihbar sonucu öğrenilecektir. ... Cemal Paşa tarafından iç bölgelere yollananların ihtiyaçları da Ermenilerden kalan mal ve arazilerle karşılanacaktır.

Benzeri bir olay Ege bölgesinde yaşanır. 26 Eylül 1915'te Kütahya'ya çekilen bir telgrafta, oradaki "Rumların ne sebepten dolayı ve kimin emriyle nerelere sevk edildikleri" sorulmaktadır. İstanbul'un bu göç ettirmeden haberi, Patrikhane durumdan şikayet ettiği için olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Balkan Savaşı Sonrası Ege ve Trakya'nın Boşaltılması

1912 sonrası karşılıklı olarak büyük nüfus göçler, yaşanacaktır. ... 1912 ile 1925 yılları arasında toplam 17 değişik zorunlu veya anlaşmaya dayalı nüfus mübadelesi yapıldığını göz önüne almak yeterlidir.

İlk anlaşma 29 Eylül 1913'te Türkiye ile Bulgaristan arasında İstanbul'da imzalanır. Bu anlaşmaya göre taraflar arasında sınırlar tesbit olunur ve sınırın her iki tarafından 15 kilometre içeriye doğru olan kısımdaki nüfusun karşılıklı değişimi ilkesi kabul edilir.

Türk-Bulgar Komisyonu 23 Mayıs 1914'te yeniden toplanır. ... 9714 Müslüman aile ile (48.570 kişi), 9472 Bulgar ailenin (46.764 kişinin) değiş tokuşu sırasında arazi ve emlaklerin değerlendirilmesi esaslarını karara bağlar. Bu kararlar savaş nedeniyle hiçbir zaman yürürlüğe konulamayacaktır.

Bulgaristan ile yapılan anlaşmayı 14 Ekim 1913'te Sırbistan ve 14 Kasım 1913'te Yunanistan ile imzalanan anlaşmalar takip edecektir. Bu anlaşmalarda nüfus değişikliği konusunda yer alan hükümler Bulgar anlaşmasında yer alan hükümler aşağı yukarı aynıdır. İsteyen kişiler, tanınan bir süre içerisinde, tabiyet değiştirerek kendi devletlerine göç edebileceklerdir.

Bilinmesi gereken önemli bir husus, sürgün ve yerleştirmelerin sadece resmi anlaşmalar temel alınarak gerçekleştirilmediğidir. ... Savaş sonrası, resmi görüşmelere paralel ve ama ondan bağımsız, hükümetler herhangi bir hukuki çerçeve aramadan, karşılıklı olarak kendi bölgelerindeki diğer ulus gruplarını terör ve şiddetle göçe zorlayan bir politikayı hayata geçirmeye başlamış ve devam ediyorlardı. Bu nedenle çifte bir mekanizmanın varlığından söz etmek gerekir.

Kuşçubaşı Eşref, Halil Menteşe ve Celal Bayar gibi birçok bildiğimiz isim, döneme ait anılarında resmi anlaşmaların dışında, onların sonuçları beklenmeden uygulamaya konan bir planın ana

hatları hakkında bize ayrıntılı bilgiler verirler. Ana amaç, özellikle Ege ve Trakya bölgesinde, devlet için bir risk veya tehdit kabul edilen Hıristiyan varlığını asgari ölçüye indirmektir.

Alman belgelerinden Talat'ın bu sözleri Alman diplomatlarına da aynı açıklıkta söylediğini anlıyoruz: "Talat Bey hiç çekinmeden Hükümet'in Dünya Savaşını bahane ederek, dış ülkelerin diplomatik müdahalelerine aldırmaksızın, ülkeyi iç düşmanlardan -her türlü mezhebe bağlı tüm Hıristiyanlardan- tamamen temizlemek istediğini anlattı." Temizleme işinde önemli görevler alan Kuşçubaşı Eşref'in sözleriyle, gayrimüslimler dahili *tümörlerdi* ve "*temizlenmeleri*" gerekiyordu, bu "*milli bir dava*" idi.

Ana amaç Hıristiyan köylülerin korkutularak buldukları yerleri terk etmelerini sağlamaktı. ... Bu çifte mekanizma sayesinde ... Osmanlı Hükümeti olaylarla bir ilgisi olmadığını iddia edebilmiştir.

1914 Mart'ından sonra zorla göndermeler daha sistematik bir hal aldı. Bu zorla sürmeler Cihan Harbi'nin başlamasıyla birlikte ... daha çok politik nedenlerle durdu. ... 1918 Mondros silah bırakılması anlaşması ile birlikte gerek Makedonya'ya gerek iç bölgelere zorla sürülen köylülerden bir kısmı geri dönse bile, 11 Ekim 1921 Mudanya mütarekesini takiben bölge tekrar boşaltılacaktır.

Hükümet'in işe karışmadığı görüntüsü verilerek, Teşkilat-ı Mahsusa birliklerince Rum köylülerinin basılması, terör ve öldürmelerle insanların göçe zorlanması, köylülerin boşaltılması, eli silah tutan gençlerin amele taburlarına toplanması, Rumlara ait işyerlerine zorla el konarak Müslümanlar arasında dağıtılması uygulamaya konan politikaların ana özellikleri idi.

Halil Menteşe şunları aktarır; "*Valiler ve diğer memurin resmen müdahale eder görünmeyecek, Cemiyetin (İttihat ve Terakki'nin) teşkilatı işi idare edecekti...*"

İşin büyük kısmı Kuşçubaşı'na düşmüştür. ... "*Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Kuşçubaşı Eşref Bey'in emrindeki çeteler... Rum köylülerine baskınlar yapıyorlardı. .. Eli silah tutan Rum gençleri, Amele taburları adı altında toplanıyor, bunlar yol, orman ve yapı işlerinde çalıştırılıyorlardı.*"

Aslında telgraflarda, terör ve zorla boşaltma işlerinin merkezden haberli yapıldığını gösterir bolca ifade mevcuttur. Bölgelere, köylülerini gönüllü olarak terk etmek isteyenlere zorluk çıkartılmaması; gidenlerin vergi, borç vb. işlerinde yardımcı olunması; gönüllü olarak köylülerini terk ettikten sonra başlarına bir iş gelmemesine dikkat edilmesi vb. yolunda bolca telgraf çekilmiştir.

Hükümet'in gelişmelere kendisinin doğrudan müdahale etmediği intibasını vermek için özel bir çaba harcadığına ilişkin, belki de en önemli belge, Talat Paşa tarafından "çok acil ve gizli" ibaresiyle 14 Nisan 1914'te Tekirdağ'a yolladığı telgraftır. Talat telgrafında, sahilde bol sayıda Rum köylüsünün yığıldığını söyledikten sonra, "*emre müstenid olduğu ihsas edilmeksizin bunların vapurlara irkabıyla hicretlerinin temin*" edilmesini isteyecektir.

Bu mübadele için bir komisyonun kurulmasının uzun zaman alacağından, "*peyderpey vürud etmekte olan Makedonya muhacirin-i İslamiye'nin ... sahilden başlayarak dahile doğru Rum köylülerine misafir edilmesi.*" istenmekteydi.

Özetle, görüldüğü gibi Osmanlı Hükümeti değil anlaşmayı, anlaşma için görüşmeleri bile beklememektedir.

Nitekim, Venizelos Ekim 1914'teki bir görüşmede ... Rumların sürgününe son verilmesini ve anlaşma yapıldıktan sonra sürülmelerin yapılmasını isteyecektir.

Köylerin zorla boşaltılmalarının Hükümet'in bilgisi dahilinde yapıldığının en önemli göstergelerinden birisi de, boşalan köyler üzerindeki bu sıkı denetim ve kontroldür.

Hükümet'in göç işlerine müdahalesi öylesi boyutlardadır ki, bazen hangi şirketlerden, hangi nitelikteki Hıristiyanların sürülüp sürülmemesi gerektiği konusunda doğrudan emirler bile merkezden yollanmaktadır. Örneğin, Terkos nahiyesinde, bir Fransız şirketinde çalışmakta olan Bulgar işçilerin sürülmeleri, İstanbul'un susuz kalması tehlikesi doğurduğu için, doğrudan müdahale ile durdurulmuştur.

Köylerini terk eden Rumların Yunanistan'a taşınmaları için gemi ayarlayan ve bunların ücretlerini ödeyen de Osmanlı Hükümeti'dir.

Konsoloslar bu raporlarda saldırı, öldürme ve köy boşaltmaların tamamıyla devlet kontrolünde bir plan çerçevesinde yapıldığını aktarıyorlardı. Bunun bir nedeni de bazı bölgelerde saldırı ve köy boşaltmaların doğrudan yerel yöneticilerce organize ediliyor ve eylemlerde doğrudan jandarma birliklerinin görev alıyor olmasıydı.

Hariciye nazırı namına müsteşar Reşad Hikmet, Dahiliye Nezareti'ne yazdığı bir yazıda, Osmanlı Paris Büyükelçiliği'nden 7 Haziran 1914 tarihli alınan bir rapora atıfta bulunur. Buna göre, Anadolu'da Rumlara yönelik katliamlar yapıldığı ve yerleşim yerlerinin yağma edildiğine dair Yunan kaynaklı haberler çok yoğun biçimde ortalıkta dolaşmaktadır. Müsteşar, bu haberlerin Avrupa kamuoyu nezdinde Hükümeti çok zor durumda bıraktığından şikayetçidir. ... Eğer haberler yanlış ise derhal tekzip edilmesi, gerçeklik payı var ise, bir an önce önlem alınması istenmektedir.

Hükümet ile yapılan görüşmelerin sonuç vermemesi üzerine, Patrikhane Haziran 1914'te, "Rum kilise ve okullarını matem ve protesto gösterisi olmak üzere kapattırır.

1914'te Foça'da meydana gelen katliamda Amerikan ve Alman kaynaklarına göre sadece bir hafta içinde 50 kişi katledilmiştir. 25 Haziran 1914 tarihli bir başka rapora göre, bu dönemde İzmir ve civarında katledilenlerin sayısı ise 500-600 civarındadır.

Birçok anı sahibinin dahi, bu zorla köy boşaltma ve katliamları "biz organize ettik" dedikleri olaylardan Talat Paşa'nın hiç haberi yokmuş gibi bahsetmesi ... çifte mekanizma siyasetinin normal bir devamıdır.

Bazı kaynaklar Türk resmi rakamlarına dayanarak savaş sırasında ilk elde 113.000 civarında Müslüman'ın Balkanlar'dan kaçmış olduğunu ve göç eden Müslümanların toplam adedinin 413.922 olduğunu aktarırlar. Bazı Türk kaynaklarında ise bu rakam 640.000'e kadar çıkar. Yunan kaynakları ise 1912-1920 arasında toplam 143.189 Müslüman'ın Yunanistan'ı terk

ettiğini iddia eder. Alman kaynakları ise, yerel otoritelerin kendilerine sundukları istatistiklere dayanarak, sadece Balkan Savaşı ile Nisan 1914 arasında göç eden Müslümanların sayısını 430.000 civarında verir. Toynbee, Dahiliye Nezareti İskan Müdürlüğü'nden aldığını iddia ettiği daha kesin sayılar verir ve bu sayıları yıllara göre de tasnif eder. Buna göre, 1912-13 yıllarında 177.352; 1914-15 yıllarında 120.566 olmak üzere, 1912-1920 yılları arasında toplam 413.922 Müslüman Balkan ülkelerinden göç etmiştir.

Sadece 1914 yılına ait verilen bazı rakamlarda, Doğu Trakya'dan 115.000 Rum'un Yunanistan'a, 85.000 Rum'un ise Anadolu'nun içlerine sürüldüğü iddia edilir. Resmi Yunan rakamlarına göre ise Ocak 1914 ile Haziran 1914 arasında 15.572 aile (60.926 kişi) Doğu Trakya'dan zorla Yunanistan'a sürülmüşlerdir. Yine sadece 1914 yılı için Batı Anadolu sahillerinden Yunanistan'a sürülen Rumların sayısı 150.000 olarak aktarılır. Atina Amerikan Büyükelçisi 1930 yılında yolladığı bir raporda savaşın başlamasından önce 150-200.000 Rum'un Yunanistan'a göçtüğünü bildirir.

Mütareke sonrasında *Alemdar* gazetesi, Rum gazetelere atıfta bulunarak ... "*Cihan Harbi esnasında tehcir edilen Rumlara gelince bunların mecmu'u 481.109 nüfusa çıkmaktadır. Bunlardan da 129.727'si Trakya, mütebakisi de Anadolu Ahalisi'nden imiş Bu hesaba göre İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından beş senede tehcir edilen Rumların yekunu 755.823 kişiye çıkarılıyor.*"

Kuşçubaşı, sadece 1914 içinde ve harbin ilk aylarında, "Ege mintikasında ve bilhassa sahillerde yuvalanmış ve kümelenmiş olan ... Rum-Ermeni nüfus(un)", sürülen miktarının 1.150.000 olduğunu aktarmaktadır.

Yunan Başbakanı Venizelos, Paris Barış Konferansı'nda ise tüm bir savaş boyunca 300.000 Rum'un yok edildiğini, 450.000 Rum'un Yunanistan'a sığındığını iddia edecektir.

İlgili kaynaklar, kendi ülkelerini terk eden diğer grup üyelerinin bu göçü gönüllü olarak yaptıklarını ve ama kendi uyuğunun ötekini toprağından zorla sürüldüğünü iddia etmektedirler.

Aslında Rumlar arasında ülkeyi gönüllü olarak terk etmeleri için propaganda yapanlar vardır. Fakat bunlar, İttihat ve Terakki yönetimince bölgelere yollanan, Yunanca bilen Arnavutlardır ve bunlar sanki Yunanistan'dan gelmiş gibi, Rumları Yunanistan'a göç etmeye ikna etmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca zorla gönderilenlerden, bölgeyi gönüllü terk ettiklerine dair kanıtlar toplanmaktadır.

Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi, gerçek olan şu ki, her iki taraf da kendi unsurlarının diğer devlet sınırları içinde kalmaya devam etmelerini istemiştir. Bu unsurların varlığı sayesinde, hem diğer devletin iç işlerine müdahale edebilmek hem de söz konusu grup için çeşitli hak iddialarında bulunabilmek mümkün olacaktır.

Burada ileri sürülen tez, 1914 ilkbaharı ile başlayan Batı Anadolu'dan Rum ahalinin göçe zorlanarak bölgenin gayri-Müslimlerden temizlenmesi operasyonu ile savaş döneminde Ermenilerin tüm Anadolu'dan temizlenmesi arasında bir süreklilik olduğudur.

Türk-Bulgar nüfus değişimi komisyonunda görev alan Şükrü Kaya bu görevi takiben, Türk-Yunan komisyonunda çalışacak ve daha sonra da İskan-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti (İAMM) genel müdürü olarak Ermenilerin sürgün işinin baş organizatörlerinden birisi olacaktır. ... 1915 sonrası, Teşkilat-ı Mahsusa Merkez üyesi olarak Ermeni tehcir ve öldürmelerinin baş planlayıcılarından birisi olarak görev alacak olan Dr. Nazım, 1914 yaz aylarında İzmir bölgesindeki eylemlerin arka plan organizatörlerinden birisidir. ... Ermeni tehciri sırasında Diyarbakır valisi olan Dr. Reşit'tir. Reşit verilebilecek bir başka örnektir. Dr. Reşit, 1914 bahar yaz aylarında Balıkesir civarında Rum tehcirini organize edenlerin başında geliyordu. Bu görevini tamamladıktan sonra Musul'a ve oradan da Diyarbakır'a atanınca, Rum tehcirinde yanında çalışmış olan Çerkez jandarmalarını da beraberinde götürecektir.

Son bir örnek, ... Ordu kumandanı Pertev Paşa'dır. Daha sonra Sivas bölgesinde görev yapacak olan Pertev Paşa burada Ermenilerin sürgünleri ve öldürülmelerinde görev alacaktır. ... Pertev Paşa'nın "savaş zengini" olduğu açıklanacaktır.

"Türkler, Rumlara, Ermenilere karşı uyguladıkları yöntemi uyguladılar. Onları Osmanlı Ordusu'na aldılar, işçi taburlarına aktardılar ... Bu Rum askerlerinin binlercesi, Ermeniler gibi soğuk, açlık ve öteki yokluklar yüzünden öldüler..." (Henry Morgenthau)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Savaş Sırasında Rumlara Yönelik Politikalardaki Değişiklikler

Hangi mültecilerin gelmesine müsaade edilip edilmeyeceği konusundaki en önemli kriter gelenlerin Türk asıllı olup olmadıklarıdır. ... (Çingenelerin) geri gönderilmesi istenir.

Balkanlardan genel mülteci akımı durdurulduğu gibi Rumlardan zorla Yunanistan'a sürülmeleri politikasından da vazgeçilmiştir. Bunda iki önemli nedenin rol oynadığı anlaşılıyor. Birincisi, Yunanistan'ın savaşta en azından tarafsız kalması ve Müttefik kuvvetler yanında savaşa girmemesi istenmektedir. Hatta Almanya, Yunanistan'ın kendi yanında savaş girebileceği ümidine bile sahiptir ve bu nedenle Osmanlı Hükümeti'nden politika değişikliği talep etmektedir. İkinci neden, Yunanistan'ın benzeri eylemleri Yunanistan'daki Müslüman nüfusa uygulayacağından çekinilmesidir.

Venizelos'un Almanya'nın Atina büyükelçisine, Türkiye ile İttifak güçleri arasındaki savaşta kesinlikle "tarafsız kalacağı" sözünü verdiğini aktarır. Venizelos'un iki önemli şartı vardır; Türkiye adalara yönelik provokasyon yapmayacak ve Rum vatandaşlarını zorla sürgün etmeyi durduracaktır. ... Toynbee, Anadolu Rumlunun, 1914 Cihan Harbi'nin başlaması ile 1916 yaz ortalarına kadar göreceli olarak fazla acı çekmediklerini aktarır.

Savaşın başlaması ile birlikte Rumlara yönelik politikalarda belli değişiklik olmakla birlikte, köy boşaltmalar devam etmiştir; fakat bu boşaltmalarda, genel olarak askeri ve güvenlik kaygıları ön plandadır ve belli yörelerle sınırlı olup, tüm Rumlara kapsayan genel bir politika söz konusu değildir.

İstanbul Rum Patrikhanesi'nin 1919 yılındaki raporundan ... boşaltmaların yapıldığı birçok köyde, köylülere, buldukları yerleri terk etmeleri için ancak birkaç saat verildiği, yanlarına

bir şey almaya müsaade edilmediği, taşınma araçları ve yiyecek yokluğu, birçok durumda varılan yerde yerleşim imkansızlıkları nedeniyle ölümlerin meydana geldiği anlatılmaktadır.

Bazen askeri nedenlerle boşaltma kararı verilen bir yerin boşaltılmasından vazgeçildiği de olmuştur.

Rumlara yönelik politikalarda, 1916 sonbahar ayları ile birlikte belli bir değişiklik gözlemlenmeye başlanır. Artık daha kapsamlı bir boşaltma işlemi söz konusu olacaktır. Bu değişimde, 1916 bahar aylarında Midilli, Sakız ve Sisam adalarının İttifak güçlerince işgal edilmesinin; Rus birliklerinin ilerliyor olmasının ve Yunanistan'ın Rusya ve İngiltere'nin yanında her an savaşa girmesinin bekleniyor olmasının özel bir etkisi olmuştur.

Özellikle Karadeniz bölgesinde, Rumların Rus birlikleri ile işbirliği yapmasından çekinilmektedir ve bu nedenle kıyı şeridinin 30 veya 50 km. derinliğine kadar olan alanı kapsayan bir boşaltma kararı alınmıştır.

Samsun bölgesindeki Rum köylerinin boşaltılmasını Bahaettin Şakir'in doğrudan örgütlediğini anlıyoruz. ... Aralık 1916 sonuna kadar 18 köy tamamen 15 köy kısmen yakılır. ... Talat Paşa, 26 Şubat 1917 tarihli bir telgrafında, *"şimdiye kadar eşkiya takibatı sırasında hangi köylerin ihrak (yakıldığı) ve tahrib edildiğinin tahlük ve inbası (haber verilmesini)"* istemektedir.

Rumların iç bölgelere gönderilmeleri askeri nedenlerle olsa bile, belgelerden, gidenlerin bir daha geri dönmeyecekleri hesaplarının yapıldığı ve hatta buralara sistemli olarak Müslümanların yerleştirilmekte olduğunu anlamaktayız. Nitekim bazı bölgelere yollanan yazılarda *"sevahile (sahillere) Rumların tekrar gelub yerleşdirilmesine meydan verilmemesi"* istenmektedir.

"Rum köyleri hakkında taleb edilen mütala'atın bu akşama kadar" bildirilmesinin istenmesinden, boşaltma ve muhacir yerleştirme işinin son derece sıkı kontrol altında tutulduğunu çıkarmak mümkündür.

Her ne kadar aynı kararname uyguluyor olsa bile Rum mallarının tamamıyla tasfiyesi yoluna gidilmemiş, sadece "korunmaları" gerektiği söylenmiştir. Rum ve Ermeni mallarına yönelik uygulamalarda bir ayrıntı dikkat çekicidir. Rum malları ile Ermeni mallarının denetim ve kontrolleri ayrı ayrı bakanlıkların eline bırakılmıştır. Canik Mutasarrıflığı'na çekilen yukarıda bahsedilen telgrafta, *"Rum emval-i metrukesinin mülkiyeye ait olduğu", Maliye Nezareti'ne ait olmadığı bu nedenle de "tasfiyeye tabi olmadığı" söylendikten sonra... "Rum mallarının Ermeni emvaline kıyasen tasfiyeye tabi olmadığı, sevk edilenlere ait emvalin ailelerine ve ortaklarına bırakılması" gerektiği bildirilmiştir.*

Rumlara yönelik politikanın Ermenilere yönelik uygulamaya sokulan politikalardan esasta farklı olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

Birçok kaynaktan, Ermenilerin sürgünleri ve öldürülmeleri sırasında Ermenilerin Rumlar tarafından saklandıklarını öğreniyoruz.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Ermenilere Karşı Gündeme Getirilen Politikalar

Ermenilerin tehciri doğrultusunda alman kararda, İttihatçı yöneticilerin kendi sözleriyle, "Şark Sorunu" olarak da bilinen, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması sürecine bir son vermek düşüncesi etkili olmuştur. Bu genel problemin bir parçası olarak özellikle 1914 Şubat ayında Rusya ile Ermeni Reform anlaşmasının imzalanması ile birlikte, Osmanlı Ermeni vatandaşları devletin varlığı açısından ciddi bir tehlike olarak görülmeye başlanmıştır.

Burada iddia edilen tez şudur: Birincisi, Ermenilerin sürgün edilmeleri, resmi Türk tezlerinde sıkça tekrar edilen "sadece savaş sırasında ortaya çıkmış bir ihtiyacın ürünü" değildir. Karar daha köklü bir sorunu çözmek için alınmıştır. İkincisi, Anadolu'nun homojenleştirilmesi doğrultusundaki bir program ile Ermenilere yönelik gündeme getirilen politikanın bu halkın imhası ile sonuçlanması arasında çizgisel, tek yönlü bir irtibat kurmak konuya eksik yaklaşmak olur. Ermenilerin imhası, nüfus politikalarının doğrudan, otomatik bir sonucu değildi, olmayabilirdi de. ... Osmanlı yöneticileri, Ermeni Reform meselesinin geldiği nokta itibarıyla ciddi bir "parçalanma tehdidi" oluşturduğuna inanıyorlardı; ciddi bir "güvenlik endişesi"ne sahip idiler. Savaşın ilk aylarında alınan bazı yenilgiler ile birlikte, devletin yok olma aşamasına girmiş olduğuna inanmaya başladılar ve soruna, devletin varlık veya yokluk sorunu olarak yaklaştılar. Ermenilere yönelik alınan karar, Anadolu'nun homojenleştirilmesine yönelik genel bir etnik temizlik hedefi ile savaşın kaybedilmeye başlaması ile yaşanan çöküş paniğinin birleşmesinden oluşmuş gibi gözükmektedir.

İmha kararı uzun müzakereler sonunda alındı

Bu konudaki en önemli belge Dahiliye Nezareti'nin 13 Mayıs 1331'de (26 Mayıs 1915) Sadaret'e yazdığı resmi yazıdır. Belgede, Ermenilere yönelik sürgün eyleminin, Ermeni meselesinin "esaslı bir suretde hal ve faslı ile külliye izalesi" için gündeme getirildiği açıkça yazılır.

Mütareke döneminde *Atı* gazetesinde tam metni yayınlanan belgede, Ermenilere ilişkin alınan kararın gerekçesi, günümüz Türkçe'si ile şöyle dile getirilmiştir, " ... tamamen Osmanlı devletinin bir iç meselesi olan islahatın yabancı devletlerin müdahalesi sonucu uluslararası bir mesele haline gelmesi ile Osmanlı vilayetlerinin bir kısmı yabancı nüfuz altına girerek bazı imtiyazlar ve hususi idari teşkilat yapılması istenmiş, halbuki yabancı tesir ve baskısı ile yapılan islahat ve teşkilatın Osmanlı vatanının bölünüp parçalanmasına sebep olduğu acı tecrübelerle görüldüğünden Osmanlı Devleti'nin hayati sorunlarının içinde önemli bir bölüm olarak yer tutan bu derdin esaslı bir şekilde sona erdirilmesi ve tamamen yok edilmesine yönelik araçların hazırlanması ve ortaya konulması düşünülmekteyken sonradan harp sahalarına yakın yerlerde oturan Ermenilerden bir kısmının cephelerde savaşan ordunun hareketini, düşman ile birlikte hareket ederek memleket içinde askeri kuvvetlere ve masum halka silahla saldırması ... gibi hareketlere giriştiklerinden Hükümet'in, görülen lüzum üzerine mahalli memur ve askeri komutanlarla istişare ederek başlattığı... bu hareketin uygun bir usul ve kaideye bağlı atarak düzgün şekilde nizam verilmesinin gerekli olduğu ... "

Talat benzeri ifadeleri yabancı diplomatlarla konuşurken de kullanmıştır. Amerikan Büyükelçisi Morgenthau, hatıratına, Talat'la 9 Temmuz 1915'te yaptığı bir görüşmeye ilişkin olarak şu notları düşer: "Talat bana, meseleyi son derece etraflıca tartıştıklarını ve sonuçta bağlı

kalacakları bir karara ulaştıklarını söyledi. Dünya tarafından suçlanacaklarım söylediğimde, kendilerini nasıl savunacaklarım bildiklerini söyledi. Başka bir deyişle umurunda bile değildi."

Almanya Büyükelçisi Wangenheim da, ... Talat, "Dünya Savaşını bahane ederek, dış ülkelerin diplomatik müdahalelerine aldirmaksızın, ülkeyi iç düşmanlardan - Hıristiyanlardan - tamamen temizlemek" istediğini ve bunun "Türkiye'nin müttefiki olan Almanya'nın da çıkarlarına" olduğunu söylemektedir, çünkü "Türkiye böylece güçlenecektir".

26 Mayıs 1915 tarihli bu belgenin önemi şuradadır ki, "meselenin esaslı bir şekilde çözümlenmesi ve toptan yok edilmesi" ifadesinin ne anlama geldiğini nasıl yorumlarsak yorumlayalım, kesin olan sorunun çözümü doğrultusunda atılan nihai adımların savaş ile doğrudan ilgisi olmadığıdır. ... Çözülmesi gereken bu "dert", "baş belası" olan Ermeni reform meselesidir. Daha açık ve doğrudan bir ifade ile Ermenilerin bir devlet kurma potansiyel ihtimalini ortadan kaldırmaktır.

Talat 29 Ağustos 1915'te birçok vilayete yolladığı bir telgrafta bu fikri çok açık bir biçimde dile getirir; "Ermenilerin buldukları mahallerden ihraçlarıyla ta'yin olunan menatıka (bölgelere) sevklerinden hükümetçe muntazar olan (beklenen) gaye bu unsurun hükümet aleyhine teşebbüs ve fa'aliyette bulunamamalarına ve bir Ermenistan hükümeti teşviki hakkındaki amal-i milliyelerini (milli emellerini) ta'kib edemeyecek bir hale getirilmelerini te'min esasına ma'tündür (göredir)."

Ermenilere karşı gündeme gelen tedbirlerin savaş nedeniyle ortaya çıktığı, savaşın bir ürünü olduğu yolunda sıkça tekrar edilen resmi devlet tezini bundan daha açık çürütmek mümkün değildir.

Ermenilere yönelik kararın İttihat ve Terakki Merkez Komitesi tarafından, uzun müzakereler neticesinde, düşünülerek alınmış olduğum dair elimizde daha başka bilgiler de bulunmaktadır. Ana Dava iddianamesinde bu konuda şu söylenir. "Ermenilerin katli ve imhası İttihat'ın Merkez Komitesinin aldığı kararların sonucu idi." Bu kararlar, "geniş ve derin müzakerelerin" sonucu alınmıştı. İddianamede Dr. Nazım'ın, Ermeni meselesinin, "Merkez-i Umumiyece ariz ü amik (etrafıca) düşünülerek karar verilmiş bir mesele" olduğunu ve "bu teşebbüsün Şark Meselesini halledeceğini" söylediği yolunda ifadelere yer verilir.

Halep Valisi Celal, Aralık 1918'de Vahit gazetesinde yayınladığı anılarında, aynı sözlerin bir Konya milletvekili tarafından aynı içtenlikte kendisine de söylendiğini aktarır. Celal aynen şunları yazmaktadır: "Bu meb'uslardan biri İstanbul'dan avdetinde [geldiğinde] merkez-i umumi azasından (merkez komite üyesi) bir zatın selamıyla beraber: 'Bu işe merkez-i umumice ariz ve amik (etrafıca) düşünülerek karar verilmiş olduğundan ta'dile kabil (değişikliği mümkün) olamayacağı ve Ermenilerin bu suretle sevki mefküre-i milliye (milli ülkü) icabından olduğundan kendi kana'atimi feda etmeliğim lazım geleceği' hakkındaki ifadesini tebliğ eyledi ve kendi tarafından da 'bu meselede onların nokta-i nazarına muhalefet edersem beni kaldıracaklarını ve Konya'nın benden mahrum kalacağını' söyledi."

Gerek 26 Mayıs 1915 tarihli Talat Paşa'nın mektubunda, gerek Ana Dava iddianamesinde ve gerekse Halep Valisi Celal'in ifade ve anılarında yer alan, tehcirin askeri amaçlı geçici bir önlem değil, "Şark Sorunu" olarak da bilinen sorunu kökten çözmeye yönelik olduğu

konusunda, yukarıdaki sözleri tasdik eden bir başka ifade de, Ahmet Emin Yalman tarafından Bahaettin Şakir'e ait bir mektuptan aktarılmıştır. Yalman'ın, Ermenilerin "genel imhası" politikasının savunucusu olarak sunduğu Şakir, mektubunda, "Ermenilerin kesif bir halde Rus hududu civarında yaşamalarının memleketimin bekası bakımından büyük bir tehlike olduğu anlaşılmıştır. Tehlikeyi ortadan kaldırmak için ne mümkünse yapmak, milli selametın icabıdır" demektedir. Ahmet Emin Yalman bu politikanın amacının, "bazı politikacılar" tarafından "Anadolu'ya ırksal bir homojenlik getirmek amacıyla Ermeni azınlığın imhası olarak" anlaşıldığını ve uygulandığını eklemekteydi.

İlk sürgünler

İlk uygulama Şubat 1915'te Dört Yol ve civarında başlamış, bölgedeki Ermeniler iç bölgelere sürülmüşlerdi. Adana Valiliği'nin 26 Şubat 1915 tarihli telgrafına göre, Ermenilerin sahildeki İngiliz savaş gemileri ile ilişki kurma faaliyetinde oldukları tesbit edilmiş ve bunun üzerine vali, "o bölgede hiçbir Ermeni kalmamak üzere Dört Yol'daki Ermenilerin tümüyle Osmaniye Ceyhan ve Adana'ya sevk" edilmesine karar vermiştir.

Buna göre, tüm nüfus, yukarıda adı geçen bölgelere yollanmadan önce, gerek İngilizlerin bölgede kendilerine yandaş arama çabaları gerekse asker kaçaklarının yakalanması amacıyla şehirde arama yapılmış ve giriş çıkışlar yasaklanmıştı. Daha sonra, erkek nüfus boşaltılmış ve Halep bölgesine yol yapımında çalışmaya götürülmüştür.

Resmi Türk tezini savunan eserlerde, Zeytun olayları, Ermenilerin ilk sistemli ayaklanma denemesi olarak sunulsa da, konuya ilişkin Osmanlı, Alman ve Amerikan belgeleri söz konusu olaylar hakkında, bir grup Ermeni asker kaçağının jandarma ile çatışmaya girmesi ve sonra kendilerini bir Ermeni kilisesine kapatarak teslim olmayı reddetmeleri ile sınırlı, lokal bir olay olduğu bilgisini verirler. ... Kaçak Ermeni askerlerinin bazılarının çatışma sonucu değil, daha sonra yerel Ermenilerin girişimi sonucu kendiliklerinden teslim oldukları bilgisi aktarılır.

Döneme ait anı kitaplarından bu bilgiyi doğrulamak mümkündür. ... "Kilikya Katolikosu olan Sahak Khabayan... vaaz vererek halkı yatıştırdı ve her şeyin iyi olacağına ikna etti ve Zeytunluların savaşmamasına neden oldu."

Alman Büyükelçi Wangenheim, bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden Adana ve Halep konsoloslarının gönderdikleri raporlara dayanarak, "hazırlıklı bir Ermeni ayaklanmasından söz edilemeyeceğini, asker alımları nedeniyle bazı taşkınlıkların söz konusu olabileceğini" bildirir.

Almanya Adana Konsolosu Büge'nin 13 Mart 1915 tarihli raporunda da söz ettiği gibi, İngiliz gemileri sahile serbestçe gelebilmekte ve emirlerinde çalışan Ermenileri, ilişki aramak amacıyla karaya çıkartmaktadırlar. Zeytun olayları sırasında tutuklanan Ermenilerinden birisinin aktardığına göre, "komite tarafından kendilerine İngilizlerin İskenderun'a çıktıkları" bildirilmiştir. Kendilerinden istenen de "ayaklanarak, Hükümeti zorlama(k) ve seferberlikle ilgili çalışmaları engellemede bulunmak suretiyle İngilizlere destek olmak(tır)."

İngiltere'nin Rusya'nın baskısı ile de bu bölgeye bir askeri çıkartma yapmayı düşündüğü çeşitli kaynaklarda dile getirilir. ... Ermeni Komitesi temsilcisi, İngilizlere Çukurova ve İskenderun bölgesinde savaşacak 20.000 kişilik bir gönüllü sağlayabileceklerini iddia etmiştir. ... Fakat

İngiltere bu teklifleri ciddiye almamış ve İskenderun'a çıkartma yapma fikrinden de vazgeçmiştir.

Önemli olan şudur ki, gerek askeri gerek sivil yerel yöneticiler, gerekse bölgeyi gezerek birinci el bilgiye sahip olan Alman görevliler 1915 Nisanı'nda bile herhangi bir ayaklanma hazırlığı olmadığı yolunda raporlar yollamaktaydılar.

Mart ve Nisan ayları: Bir dönüm noktası

Ermenilere yönelik politikalarda önemli bir değişiklik 1915 Mart ve Nisan aylarıyla birlikte gözlenir. Bu değişiklikte, Kafkaslar ve Van Gölü civarındaki Teşkilat-ı Mahsusa yenilgileri, Sarıkamış bozgunu ile Çanakkale Savaşı nedeniyle İstanbul'un her an düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış olmasının etkin olduğunu söylemek yanlış olmaz. Özellikle Rus cephesinde birbiri ardı sıra alınan yenilgilerden, Rusya'nın da savaşan Ermeni çeteleri sorumlu tutuldu. İttihatçı yöneticiler "*Ermeni eylemleri*"ne, onların gerçekten oynadığı rolün çok ötesinde bir anlam biçti ve bunu tüm ülke sathında Ermenilerin sürgün ve imha edilmesinin en önemli bir argümanı olarak kullandı.

Bu konuda verilebilecek en önemli örnek 3. Ordu Komutanı, Mahmut Kamil Paşa tarafından yollanan 19 Nisan 1915 tarihli telgraftır. Mahmut Kamil telgrafında, "*Erzurum, Van ve Bitlis illerinde Ermeniler düşman tarafına firar ederek çeteler halinde yolları kesip, halkı katlederek, depoları yağmalayarak gerçek yüzlerini gösterdiler*", demekte ve Ermenilerin Sivas, Diyarbakır ve Elazığ'da da aynı gayeyi güttüklerini eklemektedir. Mahmut Kamil, "*orduyu besleyecek bölgenin ve menzil sınırimızın geçtiği yerlerin düşmanca emeller taşıyan bu unsurlarla dolu olmasını, ordunun yiyecek ihtiyacı ve emniyeti bakımından tehlikeli*" görmektedir. Bir de önerisi vardır; "*şimdiden yukarıda arz edilen illerdeki Ermenilerin de Halep ve Musul bölgesine sevk edilerek iskan edilmesine ve valilere bu konuda ordu tarafından yapılacak tebliğlerin geciktirilmemesi için yardım edilmesini ve bu konudaki onaylarının bildirilmesini arz ederim.*" Sürgün kararının daha önce alınmış olma ihtimali kuvvetlidir.

Ekleme gerekmektedir ki, söz konusu eylemler sadece Ermeni asker kaçakları tarafından yapılmamakta, başta Kürtler olmak üzere diğer asker kaçağı çeteler de benzeri eylemleri yapmaktadırlar.

Elimizdeki belgeler, İttihat ve Terakki yöneticilerinin, savaşın başlaması ile birlikte, giderek artan bir biçimde organize bir ayaklanma ile karşı karşıya kalacakları korkusuna sahip olduklarını gösteriyor.

Belgelerden, "*Ermeni isyanları*" söylemine rağmen, sayılan eylemlerin, Şubat ve Mart aylarında Muş ve Bitlis bölgesinde asker kaçakları ile girilen çatışmalardan ibaret olduğu yine belgelerdeki ifadelerden anlaşılmaktadır. ... Şükrü imzalı tarihsiz belgede, Muş ve Bitlis civarındaki olaylar aktarılırken, "*gerek Muş'ta ve gerekse Bitlis'te Taşnak olmayan Ermeni muteberanı (ileri gelenleri) hadisatı alenen telin (kınamış) etmiş oldukları bildirilir.*"

Ermeni patriği, asker kaçakları nedeniyle sivil halkın üzerine çok sert gidildiği için bir şikayet dilekçesi verecek(tir). ... Divan-ı Harb-i Örfi'lerde görülen yargılamalar da, Ermenilerin sürgünü sırasında Sivas 3. Ordu 10. (Müfreze) Kolordu Kumandanlığı görevini yapmış olan emekli Pertev Paşa, 3. Ordu komutanı Mahmud Kamil Paşa'ya atfen, "*Kamil Ermeni mezalimlerinin en*

büyük mesulüdür. Rapor verirken küçük vakaları izam ediyordu ve mağlubiyetler için Ermenileri suçluyordu Ben bütün bu mesuliyetlerden azadeyim zira katliamı emreden telgraflar elimde" ifadesini vermiştir.

Ermeni eylemlerinin kapsam ve oluşturduğu "tehdit" potansiyelinden bağımsız, Osmanlı yöneticilerinin, özellikle Rusya ve İngiltere karşısında elde edilen askeri yenilgiler nedeniyle, bir ayaklanma olacağı ve ellerindeki toprakları kaybedecekleri endişesine kapıldıkları olgusudur.

Belgelerden İttihat ve Terakki yöneticilerinin, özellikle Ermenilerle Kürtlerin birleşmelerinden korktuklarını anlıyoruz. 9 Mart 1915'te doğu vilayeti valilerine doğrudan Talat Paşa tarafından "mahrem" notuyla çekilen bir telgrafta bu korku açıkça dile getirilir ... Malatya'da, askerden kaçan bazı Ermeni askerlerinin Alevi Kürtler ile ortak çete kurmuş olmaları bu konuda bir başka örnek olarak verilebilir.

Mart-Nisan aylarında gündeme gelen politika değişikliğinde Bahaettin Şakir'in önemli bir rol oynadığının altını özellikle çizmek gerekmektedir. ... Şakir, Şubat sonları İstanbul'a gelir ve bu tehlikeden kurtulmak gerektiği konusunda İstanbul'da arkadaşlarını ikna etmeye çalışır.

Ermenilerin imhasına ilişkin esaslı kararların İstanbul'da Mart sonlarında yapılan tartışmalarda alınmış olma ihtimali oldukça kuvvetlidir. Bu tartışmalar sonucunda, "*Bahaettin Şakir Bey(in) İstanbul'da artık Teşkilat-ı Mahsusa'nın harici düşmanlara taalluk eden işlerinden sarfı nazar ederek memleketin dahili düşmanlarıyla meşgul olma(sına) karar ver(ilir).*" ... Arif Cemil, "*bu müzakereler nihayet tehcir kanununun neşri ile neticelenmişti*" der. ... Talat Paşa'ya ait, Dahiliye Nezareti Kalemî Mahsusa'sından 5 Nisan 1915'te Erzurum'a çekilen, "*Bahaettin Şakir Bey yakında avdet edecek ve muhacirin için tahsisat gönderilecektir*", yollu şifreli telgraftan, konuya ilişkin kararın Mart sonu Nisan başı itibarıyla alınmış olduğunu çıkartmak mümkündür.

Bu toplantılarda, muhtemelen iki farklı karar alınmıştır. Birisi, öncelikle Dahiliye Nezareti kanalıyla bölgelere yollanacak olan, Ermenilerin Suriye ve Irak istikametine tehcir emri, diğeri ise özellikle parti sekreterleri tarafından bölgelere taşınacak olan imha emri.

İlk önce 23 Nisan'ı 24 Nisan'a başlayan gecede İstanbul'da son derece geniş tutuklamalar yapılır. 24 Nisan günü Ankara Vilayeti'ne çekilen bir telgrafta "*Ayaş'a sevk olunacak Ermeni mevküfların*" olduğu bildirilir ve bunun için Ayaş askeri deposunun hazır hale getirilmesi istenir. 25 Nisan 1915'te çekilen bir başka telgrafta ise, İstanbul'dan yola çıkartılan tutukluların 180 kişi civarında olduğu ve bunların Ayaş ve Çankırı olmak üzere ikiye ayrılarak yerleştirilmeleri istenir. Daha sonra yollanacak bir emirle Çankırı'da gözetim altına alınanların "*tutuklu olmadıkları*" ve "*esasen firar etmeleri de muhtemel bulunmadığından kasaba dahilinde serbest bırakılarak*" muhafaza edilmeleri istenir.

"*On yedi ile elli beş yaşları arasındı bulunan zükür (erkek) Ermenilerin dahi harice azimetlerine kat'iyyen müsaade edilmemesi*" karara bağlanacaktır. Bunu çok daha sıkı tedbirler takip edecek ve 21 Ağustos'ta tüm bölgelere, "*ne yaşta olursa olsun kadın erkek hiçbir Ermeni Karargah-ı Umumi emri olmadan memleket haricine çıkarılmayaca(ğı)*" konusunda kesin tamim gönderilecektir.

24 Nisan 1915'te ... tüm ülke sathında Ermenilere yönelik, tutuklama ve göz altına alma emirleri verilir. ... Başkumandanlığı'na da bir sureti yollanan bu emirlerle, tüm Taşnak ve Hınçak örgütlerinin, gazetelerinin kapatılması, yöneticilerinin tutuklanması ve oluşturulacak Divan-ı Harb-i Örfilerde yargılanacak olmaları alınan tedbirler arasındadır. 26 Nisan'da Harbiye Nazın Enver Paşa, Hükümet'in Ermeni örgütlerini kapatma, evrak ve belgelerine el koyma, tutuklama ve silah arama kararlarını özel bir yazı ile tüm ordu kumandanlarına iletir.

Tamimde "... *anasır-ı gayrimüslime ve bilhassa Ermenilerin ellerindeki esliha (silah) ve bombaların alınmasını temin maksadına ma'tufdur (ile ilgilidir)*" denmektedir. Tamimde ayrıca bu geçici kanunun asla "*ahal-i İslamiyeden de silah toplamak manasın(a) gelmediği*" özel olarak bildirilir ve buna uygun davranılması istenir.

24 Nisan 1915'te başlayan geniş çaplı tutuklama, yasaklama ve seyahat yasaklarına paralel olarak, daha önce Zeytun ve Maraş civarından Konya'ya gönderilen sürgünlerin yönü değiştirilir. ... Sürgünlerin yönü artık bugünkü Suriye ve Irak'tır.

Vali Tahsin Bey, 2 Ağustos 1919 tarihli oturumda, Erzurum ve civarına ilişkin tehcir emrinin kendisine, 12 Mayıs 1915'te geldiğini söyleyecektir.

Başkatipzade Ragıp Bey, anılarında, 14 Nisan 1915'te Erzurum'a geldiğini ve 26 Nisan'da Erzurum'dan ayrıldığını belirttiikten sonra, "*Ermenilerin tehciri münasebetiyle, civarda bulunan biçare Ermeni kız ve kadınların perişan, sefil, rezil, hal-i perişanları kalplerimizi dağdar etmişti*", diye yazar. Alman konsolosluk raporlarında, Erzurum civar köylerinin boşaltılmaları işlemine Mayıs başı başlandığı bildirilir. Bu raporlara göre "*15 Mayıs'a kadar bütün köyler boşaltılmış*" bulunuyordu.

3 Mayıs 1915'te Maraş Mutasarrıflığı'na "*Zeytun'da ne miktar Ermeni kalmıştır. Ve şimdiye kadar kaç nüfus çıkarılmış ve nerelere sevk edilmiştir*" diye sorar.

Yine aynı dönemde, Ermenilerden boşaltılan yerlere hemen Müslüman muhacirlerin yerleştirilmesine de başlanmıştır.

Zeytun'dan ilk boşaltılanların sınırlı sayıda aileyi ihtiva ettiği ve Zeytun Ermenilerinin "*kamilen ihracının*" 5 ve 9 Mayıs 1915 tarihlerinde bildirildiği düşünülürse muhacir yerleştirmedeki bu seri tutum ancak belli bir ön hazırlık ile açıklanabilir.

Tehcir ve katliamlar: Çifte mekanizma

İkili bir kararın olduğunu bize en açık biçimde söyleyen kişi Reşit Akif Paşa'dır. Talat Paşa'nın 1918 Ekim'inde görevden çekilmesi üzerine Mütareke döneminin ilk Hükümeti olarak kurulan Ahmet İzzet Paşa kabinesinde Şura-yı Devlet Başkanı olarak görev yapan Reşit Akif Paşa, Meclisin 21 Kasım 1918 tarihli oturumunda, oldukça önemli bir konuşma yapar. Reşit Akif Paşa'nın söylediklerine göre Ermeni Soykırımı, Dahiliye Nezareti'nin gizli tehcir emrini vilayetlere tebliğ etmesi ile başlamıştır. ... "*Bu emr-i resmiyi takiben ise çetelerin ifa-yı vazife-i mel'uneye şitap etmesi (melun vazifeyi acele yapması) için merkez-i umumi tarafından her cihete evamir-i menhuse (uçursuz emir, buyruk) tamim olunmuştur. Binaenaleyh, çeteler meydan almış ve mukatele-i zalime yüz göstermiştir.*"

Vehip Paşa, resmi emirlerin valiler kanalıyla dağıtıldığını ve imha emrinin ise Bahaettin Şakir tarafından organize edildiğini, kendi sorguladığı sanık ifadelerine dayanarak aktarır. ... Jandarma zabıtları ile yardımcılarını yakalattır ve ifadelerini kendisi alır. İfadelerine başvuru alanlar Vehip Paşa'ya, *"bu suretle hareket etmek için ol zaman Erzincan Mutasarrıflığı'nda ... bulunan Memduh Bey'den ve icraat-ı mü'essifeye (keder verici işlere) fiilen iştirak edenlerin de Doktor Bahaettin Şakir Bey'den emir aldıklarını"* söylerler.

İttihat ve Terakki yöneticileri aleyhine açılan davada, duruşma hakimi emirlerin bölgelere parti sekreterlerince götürüldüğüne dair elde bol belge olduğunu; sekreterlerin emirlerine itaat etmeyen valilerin, onların başvuru alan ile görevden alındıklarını sıkça tekrar etmiştir.

Ankara'da görevden alınan Mazhar Bey ... *"Atif Bey geldi... Ermenilerin ... katli ve imha edilmeleri hakkındaki şifahi emrini tebliğ, etti. Ben de, hayır Atif Bey, ben valiyim, eşkiya değilim, ben yapamam, bu sandalyeden kalkarım sen gelir yaparsın dedim"*. ... Vali Reşit'in, *"ben elimi kana boyamam"*, dediği için, Katib-i Mesul Hasan Fehmi'nin girişimiyle görevden alındığı belirtilir.

İfadesinde, Katib-i Mesul Necati Bey'in kendisine, Ermenilerin imha edilmesi için resmi bir yazı gösterdiğini, bu mektubu istediğinde ise kendisine vermediğini söyleyen Cemal, *"sizin bir sıfat-ı resmiyeniz olmadığı için, bu babda bir güne istişarı ve muamelede bulunamam"* diyerek emri uygulamayı reddettiğini söyler. ... Necati'nin kendisine, bu emrin, İttihat'ın merkez komitesinin isteği olduğunu söylediğini aktarmıştır.

Görevlerinden el çektirilenlerin yanı sıra, verilen emri yerine getirmeyen ve direnen kaymakamlardan öldürülenler de olur. Lice kaymakamı, Ermenilerin katledilmesi emrini yerine getirmez. Emrin yazılı verilmesini ister. Bunun üzerine görevinden alınan kaymakam Diyarbakır'a çağrılır ve yolda öldürülür. Lice Kaymakamı Hüseyin Nesimi'nin oğlu, Abidin Nesimi anılarında, devlet memurlarının ortadan kaldırılmasının Diyarbakır Valisi Dr. Reşit'in emriyle olduğunu aktarmakta ve başka isimler de vermektedir. *"Basra valisi Ferit, Müntefak Mutasarrıfı Bedi Nuri ... Beşiri Kaymakam vekili Sabit, gazeteci İsmail Mestan"*, öldürülenler arasındadır. Öldürülme nedeni. *"açıktır"* Ermenilerin imhasına *"muhalefet edecek idari kadronun tasfiyesi kaçınılmazdı. ... Midyat kaymakamı da "* ... *kazasındaki Hristiyanların katledilmeleri emrine direndiği için ... Diyarbakır valisinin emriyle"* öldürülenler arasındadır. Yine Trabzon Davası'nın 11 Mayıs 1919 tarihli oturumunda Adliye Müfettişi Kenan Bey, kendisinin soruşturma amacıyla Samsun'a gittiğini ve burada iken *"tehcirin vakuunu gördüğünü ... Bafra Kaymakamının katledildiğini"* aktarır.

Ana Dava duruşmalarında, hakim, Bahaettin Şakir'in Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinin umumuna birden kumandan olarak atanmış olduğu söyler.

Merkez-i Umumi'nin aldığı imha emrinin bölgelere özel kuryeler eliyle gönderildiğine dair elimizde başka bilgiler de vardır. Ahmet Esat (Esat Uras) Dahiliye Nezareti'ne bağlı, Emniyet-i Umumiye II. Şube müdürüdür. ... Esat'ın aktardığı bilgilere göre, mesajları, eyalet valilerine okumak ve orijinaleri geri getirerek imha etmekle görevlendirilen kuryelerce yollanmıştır.

İmha emrinin telgrafla yollanmak zorunda olduğu durumlar da söz konusu olmuştur. Örneğin, Bayburt Davası karar suretinde, imha kararının Merkez-i Umumice alınıp bölgelere

özel kuryelerle gönderilmiş olduğu tekrar edilir ve bu davadan idam cezasına çarptırılan ve idam edilen Nusret'in ifadesine yer verilir. Nusret ifadesinde, tek bir Ermeni'nin hayatta bırakılmaması ve bu emre uymayanların da idam edileceği yolunda İstanbul'dan gizli bir emir aldığını söyler.

“Tehcir”den kastedilen, Ermenilerin imhası idi

İhsan Bey, Kilis kaymakamı iken Dersaadet'den Halep'e gönderilen Abdulahad Nuri Bey'in, tehcirin imha maksadına müstenid bulunduğunu kendisine söylediğini aktarır. Nuri, "*ben Talat Bey ile temas etdim imha emirlerini bizzat aldım. Memleketin selameti bundadır*", diyerek İhsan Bey'i ikna etmeye çalışmıştır.

1916 Şubat'ında 3. Ordu komutanı olarak atanan Vehip Paşa, ... yazılı ifadesinde, "*Ermenilerin katı ve imhası ve katillerinin yağma ve gasbı İttihat ve Terakki merkez-i umumisinin netice-i mukarreratıdır* (kararlaştırması sonucudur)" der. Paşaya göre, "*Mukarrer bir program ve mutlak bir kasd tahtında yapılan işbu mezalim evvelen İttihad ve Terakki murahasslarıyla (müfettiş) hey'et-i merkeziyelerinin ve saniyen kanun ve vicdanı bir tarafa atarak cemiyetin arzu ve meramina alet olan rüesa-yi Hükümet'in (Hükümet görevlilerinin) emr ve tensib (onaylama) ve takibi ile yapılmış(tır),*" Paşa, devlet görevlilerinin, bu cinayetleri görmeleri ve işitmelerine rağmen hiçbir tedbir almadıklarını ve hatta cinayetleri teşvik ettiklerini ekler ve bunun eylemin planlanmış olduğunun en önemli göstergesi olduğunu söyler.

İdarecilerin doğrudan sorumluluklarına ilişkin, Vehip Paşa'nın aktardıkları destekleyen ve doğrulayan en önemli kanıtlardan birisi Trabzon İttihat ve Terakki milletvekili Hafız Mehmed Emin'in kendi gözleriyle şahit olduğu Ermenilerin kayıklara doldurularak boğulmaları olayları ile ilgili olarak aktardıklarıdır. ... "*Ordu kazasında bir Kaymakam vardı. Ermenileri kayığa doldurarak Samsun'a göndermek bahanesi ile denize döktürdü. Vali Cemal Azmi aynı muameleyi yaptığını işiddim ...*"

Ana Dava iddianamesinde, Talat Paşa'ya ait aktarılan bir dizi telgraftan da anlaşıldığı gibi, Talat Paşa'nın idarecilerden istediği zaten öldürmelere engel olmak veya soruşturma yapmak değil, öldürmeler sonucu yolları dolduran cesetlerin temizlenmesidir. ... "*Yollarda kalan emvat (ölüler) defn ettirilerek ecsadin (cesetlerin) dere ve göl ve nehirlere atılmaması ve yollarda terk ettikleri eşyanın yakılması*" istenir.

Bahaettin Şakir'in, 21 Haziran 1915'te, Harput İttihat ve Terakki sekreteri Resneli Nazım'a yolladığı telgraf buna bir örnek olarak verilebilir. Şakir telgrafında: "*Oradan sevk edilen Ermeniler tasfiye olunuyor (temizleniyor) mu nefy (sürgün) ve tagrib olunduğunu [uzaklaştırıldığını] bildirdiğiniz eşhas-ı muzırre (zararlı şahısları) imha ediliyor mu yoksa yalnızca sevk ve izam mı olunuyor (gönderiliyorlar mı?) vazıhan (açık açık) bildiriniz kardeşim.*" Bu telgraf sadece Ana Dava iddianamesinde önemli bir belge olarak yer almadı, Mamuretülaziz ve parti sekreterleri gibi diğer bazı davalarda da imhaya kanıt olarak kullanıldı.

Boğazlıyan Müfreze Kumandanı Mustafa'nın 5 Ağustos 1915'te, Beşinci Kolordu Kumandan vekili Halil Recai'ye çektiği telgrafta, "*bu gece kasaba ve kuradan elde edilen muzır Ermenilerden*" bir grubun "*müretteblerine sevk*" edildiği iradesi yer alır. Halil Recai aynı günkü cevabi telgrafında, "*müretteblerine sevk*"'in ne anlama geldiğinin izah edilmesini ister. Jandarma Komutanı gene aynı gün verdiği cevapla, "*Mezkür Ermenileler(in) muzır*

olduklarından dolayı... katl edildikleri"ni bildirir. ... Telgrafta, "sevkiyat yani mahv manasına" denmektedir.

Talat Paşa'ya ait en açık ifadeyi İstanbul Başkonsolosu Martdmann aktarır. Martdmann telgrafında, Talat'ın kendisine tehcire ilişkin "söz konusu olan .. Ermenilerin imha edilmesidir", dediğini aktarır. Ayrıca, Alman subay Stange'nin ... 1914-15 yıllarında Bahaettin Şakir ile birlikte Teşkilat-ı Mahsusa bünyesinde görev yapan Stange, gözlemlerine dayanarak, Ermenilerin sürgün ve imhalarının savaş nedeniyle ve askeri gerekçelerle yapılmadığını, söz konusu olan şeyin, bazı olayların bahane edilmesiyle, "uzun zamandan beri düşünülmüş bir planın" hayata geçirilmesi olduğunu yazar. Stange, "sürgün ve imha kararının İstanbul'daki Jön Türk Komitesince alındığını", Erzurum'da Bahaettin Şakir'ce koordine edildiğini söyler.

Cinayetlerde Teşkilat-ı Mahsusa'nın rolü

Teşkilat-ı Mahsusa esas olarak 1914 Ağustos itibarıyla yeniden örgütlendi ve teşkilatın birlikleri esas olarak üç farklı kaynaktan, Kürt aşiretleri, Balkan ve Kafkas göçmenleri ve mahkumlardan devşirildi. ... Birliklerin ilk görevi Kafkasya ve İran içlerinde ayaklanma çıkartmak idi. Savaşın başlarında alınan ilk yenilgilerden sonra birliklerin kontrolü o güne kadar bağlı oldukları Ordu ve Harbiye Nezareti'nden alındı ve doğrudan İttihat ve Terakki'ye bağlı hale getirildi. Ayrıca birlikler yeniden yapılandırılarak doğrudan Ermeni konvoylarının imha edilmesi ile görevlendirildiler.

Lewy'e göre cinayetlerin kahramanları, özellikle Kürtler, jandarmalar ve kim olduklarını tam olarak anlayamadığı ama İttihat ve Terakki merkeziyle de çok fazla bağlantı içine sokmak istemediği milisler, çeteler, gönüllüler ve başıbozuklardır. ... Lewy'e göre, ne olduğu ve kim oldukları fazla belli olmayan bu unsurların cinayetleri işleyebilmesi ise İstanbul merkezinin değil, yerel yöneticilerin sayesinde mümkün olmuştur. Suçlu yerel yöneticilerdir. "Bu birlikler genellikle yerel otoriteler tarafından, çoğunlukla İttihat ve Terakki klüplerindeki militanlar tarafından örgütlenmişlerdi".

Birincisi, Harbiye Nezareti ve ona bağlı olarak çalışmaya Merkez Komitesi ve Dahiliye Nezareti arasında son derece sık haberleşmeler olmuş ve birlikler esas olarak bu dört kuruluşun sıkı koordinasyonu ile kurulmuştur. ... Sanıklara Teşkilat-ı Mahsusa'nın, Merkez Komitesi, Harbiye Nezareti, yerel parti örgütleri ve gönüllü birlikler arasında mevcut ilişkileri gösteren belgeler okunur ve sanıklar ilgili belgelerin kendilerine ait olduklarını kabul eder ve inkardan vazgeçerler.

Midhat Şükrü, Teşkilat-ı Mahsusa ile cemiyet arasında, çetelerin oluşturulması için adam toplamak konusundaki ilişkiyi kabul eder ve "Teşkilat-ı Mahsusa bize ne gibi adamlar lazım olduğunu yazmış ise biz de kulüplerimize o gibi adamları yazmışız", der. ... [Küçük] Talat ... "Tabiidir ki ister Harbiye Nazırı olsun, ister Harbiye Nezareti namına Teşkilatı Mahsusa olsun, bunların bu suretle vaki olan müracaatına ... lakayd (kayıtsız) kalamayan Merkez-i Umumi (genel merkez), teşkilatından bazılarına ihtimal Harbiye Nezareti'nin yahut Teşkilat-ı Mahsusa'nın veyahut Dahiliye Nazırının ... [taleplerine uygun] surette hareket etmelerini tavsiye etmiştir".

İkincisi, duruşmalarda, Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinin Ermenilerin tehcir ve sürgün işlerine karıştıkları ve cinayetlerden sorumlu oldukları konusunda onlarca sanık ve şahit ifadesi ortaya çıkmıştır. ... Yusuf Rıza, yerel yöneticilerin (valilerin) ve İttihat ve Terakki Katib-i Mesullerinin

denetiminde bu tür yerel Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinin olduğunu ve bu birliklerin tehcir işine doğrudan katıldıklarını söyler. ... Yusuf Rıza şunları söyler: "*şimdi bugün ahval [durumlar] maalesef ne yazık ki, öyle bir vaziyete getiriyor ki: Teşkilat-ı Mahsusa Merkez-i Umuminin emri altında bütün cinayetleri icra'ya vasıta olmuş. Bendeniz buna cevap bulup veremeyeceğim Paşa hazretleri*".

Erzurum Valisi Tahsin, Mamuretülaziz davasının 2 Ağustos 1919 tarihli oturumunda, Bahaettin Şakir'in Ermenilerin imha işinden sorumlu olduğunu söyler: "*Ermenilerin tehciri sırasında Erzurum'da bulunuyordum ... taktile (katliama) uğrayan kafileler Teşkilat-ı Mahsusa namıyla toplananlar tarafından ika olunuyordu. Teşkilat-ı Mahsusa iki kısımdı. Ben Erzurum'dan geldiğim vakit Teşkilat-ı Mahsusa mühimce bir kuvvet idi. Ve bunlar harbe iştirak ediyorlardı. Ordunun da malumatı vardı. Soma diğer bir Teşkilat-ı Mahsusa vardı ki o da Bahaettin Şakir Bey'in imzasından ibaretti. Yani Teşkilat-ı Mahsusa Reisi diye öteye beriye telgraf çekerdi... Bahaettin Şakir Bey'de bir şifre vardı. Bab-ı Ali ve Harbiye Nezareti ile muhabere ederdi. Tehcir zamanlarında da ordu ile muhabere ederdi". "Bahaettin Şakir Bey hem Bab-ı Ali ve hem de Harbiye Nezareti ile görüşmek için iki şifreye malik (sahip)" idi.*

Sonra Bahriye Nazırı olan Avni Paşa ... ifadesinde, "*Cemal Azmi Bey'in fedaisi olan bir çeteden mürekkep tehcir ve taktile (katliamlara) bakan ... bir Teşkilat-ı Mahsusa Çetesi*" olduğunu söyler. ... İttihat ve Terakki parti sekreterleri (Katib-i Mesul) hakkında açılan davada... Kastamonu Valisi Reşit Paşa'nın yazılı ifadesinde... Vali, Teşkilat-ı Mahsusa reisi imzasıyla, Bahaettin Şakir'den bir tezkere aldığını ve bu tezkerede Kastamonu'daki Ermenilerin tehcir edilmelerinin bildirildiğini, kendisinin bu emre uymaması nedeniyle görevinden el çektirildiğini aktarmaktadır. ... İstanbul'dan Çankırı'ya sürülen Ermeni sayısının 180 kişi olduğunu ve bunlardan 30 kadar kişinin hayatta kaldığını ve Ermenilerin öldürülmesini, Katib-i Mesul Cemal Oğuz'un idare ettiği Teşkilat-ı Mahsusa çetesinin yaptığını aktarırlar.

Erzurum jandarma Alay Kumandanı Adil Bey, Ermenilerin, "*Teşkilat-ı Mahsusa efradı tarafından ... katl edildiklerini ... icra eylediği tahkikattan ve Bayburt jandarma kumandanından aldığı cevab-ı tahrirden anladığını*" söylemiştir.

Başta Erkan-ı Harbiyye kaymakamlarından Rıza Bey olmak üzere Türk şahitlerin ifadeleri, aralarında daha sonra 29 Temmuz 1920'de idam edilecek olan Abdullah Avni de olmak üzere sanıkların çeşitli cezalara çarptırılmalarında son derece belirleyici olmuştur.

Sanık ifadesinde, "*Taburumuza çete namı verildiğini bilmiyorum. Asker elbisemiz, kabalağımız [miğfer] her şeyimiz asker gibi idi ve askerdik, Paşa hazretleri*", der.

Üçüncüsü, duruşmalarda çete, gönüllü, milis gibi grupların aslında Teşkilat-ı Mahsusa birliklerine verilen değişik adlar olduğu açığa çıkar. ... Sanıklardan Cevad, "*Harbiye Nezareti'nden gelen emirlerde*" bu birliklere bu tür değişik isimler verildiği, "*kimisine gönüllü kıtaat (bölükler) denilmiş, kimisine çete denilmiş*" olduğu cevabını verir. ... "*İşte bunlara bazen çete diyorduk, bazen gönüllü müfrezesi diyorduk. Sonra bunların ümerasına (beylerine), rü'esasına (reislerine), teşkil ettikleri (kurdukları) heyete de aramızda komite diyorduk*", biçiminde cevap verir.

Teşkilat-ı Mahsusa sorumlusu Halil imzası ile yazılan bir telgrafta "*çetecilik için gelmek isteyen yüz kişiyi asker olarak yola çıkarınız*" emri verilmektedir. ... "*Beşinci çete olmak üzere Artvinli Tufan Ağa kumandasıyla elli beş kişilik bir çetenin motorla şimdi yola çıkarıldığı*" bildirilir.

Midhat Şükrü ifadesinde, "*Teşkilat-ı Mahsusa'ya gönüllü toplamaları ve sa'ir hidemat-ı vataniyede (diğer vatani hizmetlerde) bulunmaları için*" parti sekreterlerine resmi bir yazı yazdığını kabul eder. Ziya Gökalp, "*seferberlik ilan edildikten sonra Harbiye Nezareti Teşkilat-ı Mahsusa yapmış, gönüllü kıtaatı (bölükleri) ihzarına (hazırlamaya) başlamış(tır)*", der.

Dahiliye Nezareti - Teşkilat-ı Mahsusa ilişkisi

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi evrakı da bize Dahiliye Nezaretinin Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinin oluşturulmasında doğru dan görev aldığını ve hatta yerel yönetimler ile askeri birlikler arasında koordinasyon görevi yaptığını göstermektedir.

Talat Paşa ile Trabzon bölgesi Teşkilat-ı Mahsusa sorumlusu Rıza arasında bol sayıda yazışma vardır ve bu yazışmalardan anlaşılan Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri de Dahiliye Nezareti şifrelerini kullanmaktadırlar. ... Talat Paşa'nın Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk başkanı olup daha sonra Irak cephesine giden Süleyman Askeri ile doğrudan yazışmaları bu konuda verilebilecek bir başka örnektir.

Muhacirlerden çeteler oluşturulmasına ilişkin 20 Kasım 1914'te Trabzon Vilayeti'ne yollanan bir telgrafta, ... "*Kafkasya'da çetecilikte istihdam olunmak üzere bir haftaya kadar iki yüz kadar adama lüzum var(dır)*", denerek ... bu kişilerin "*mahkûmin ve şekavetle (eşkıyalıkla) me'luf (huy edinmiş) eşhastan (kimselerden) olması(nın)*" mümkün olduğu özel olarak belirtilir.

16 Ocak 1915'te Samsun'a çekilen bir telgrafta şunlar yazılıdır; "*Bafra ve mülhakatdaki (bağlı olan yerlerdeki) hapishanelerde mevkuf olup darü'l-harbe [savaşa] sevklerini istirham edenlerden (isteyenler) esamisini (miktarını) bildiriniz*".

Talat Paşa'ya ait ... telgraflar içerisinde en önemli olanlarından bir tanesi "gönüllü" toplama işinin doğrudan doğruya 3. Ordu'ya bırakılmış olduğuna ilişkin Mamuretülaziz Vilayeti'ne çekilmiş olan telgraftır.

Dahiliye Şifre Kalemi evrakı içinde, Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinin doğrudan Ermenilere karşı kullanıldığı ile ilgili resmi belgeler de bulunmaktadır.

ALTINCI BÖLÜM

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgelerinde Tehcir ve Katliam

İttihat ve Terakki, Ermenilerin imhasına ilişkin emirleri, esas olarak Hükümet kanallarını değil parti kanallarını kullanarak bölgelere taşımıştır. ... Ama sonuçta, Hükümet organlarının da yoğun biçimde kullanıldığı ve harekete geçirildiği bir siyasal eylem söz konusudur ve her türlü temizliğe rağmen bu siyasetin devlet belgeleri arasında da iz bırakması kaçınılmazdır.

Amacın imha olduğunu gösteren belgeler

Ermenilere yönelik gündeme getirilen politikaların amacının onların imhası olduğu konusunda en açık ifade 29 Ağustos 1915'te Ankara Vilayeti'ne gönderilen bir telgrafta yer alır. Şifre

telgrafta aynen şu ifadeler yer verilir; "*Vilayat-ı şarkiyeye aid Ermeni meselesi hallolunmuştur. Fuzuli mezalimle millet ve hükümetin lekedarı edilmesine lüzum yoktur.*" İfade yorum gerektirmeyecek kadar açıktır. Talat Ağustos 1915 sonuna kadar cinayetlerin işlendiğini açık olarak söylemekte ve ama Ağustos sonu itibarıyla, Ermeni meselesini hal olmuş saydığı için yeni cinayetlerin işlenmesini fuzuli görmektedir.

Talat'ın sözünü ettiği olay veya olaylar Ankara'nın Katolik Ermenilerinin şehir dışında imha edilmeleriyle ilgili olmalıdır. Çünkü, katliam haberi, diğer yerlerdeki katliamların aksine, demiryollarında çalışan Ermeni işçiler nedeniyle İstanbul'a çabuk ulaşmış ve bir Ermeni kaynağa göre Almanya, Avusturya-Macaristan ve özellikle Roma Katolik Kilisesi Hükümet nezdinde protestoda bulunmuşlardı.

Almanya, ... Türklerin bu sert önlemlerinden" sorumlu tutulmamak ve "*düşmanları(n) gelecekteki olası saldırılarının önüne geçebilmek için*", 4 Temmuz 1915'te Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vermiş...

Katliamların kesintisiz devam ettiği haberlerinin gelmesi üzerine, Alman Büyükelçiliği, "*ikamet ettikleri şehirlerden tahliye edilen Ermeni nüfusun sistematik bir biçimde yok edilmesi son haftalarda öyle bir boyuta ulaştı ki, Hükümet'in göz yummakla kalmayıp açıkça desteklediği ve diğer ırklardan Hıristiyanların ve diğer mezheplerin de dahil edildiği bu vahşi sürgüne tarafımızdan bir kez daha kesinlikle karşı çıkılması zorunluluğu hasıl olmuştur*" diyerek 9 Ağustos tarihinde bir başka nota daha vermek zorunda kaldı.

Talat, 31 Ağustos 1915'te elinde bölgelere yolladığı bazı telgrafların çevirileri olduğu halde doğrudan Alman Büyükelçiliğine gider. Burada Ermenilere karşı alınan önlemlerin durdurulduğunu tekrar açıklayan Talat çok bilinen sözünü söyler; "**Ermeni sorunu artık mevcut değildir**".

Diyarbakır ve Doktor Reşit

Ermenilerin sürgün edilmelerinin amacı onların imhası olduğunu gösteren belgeler grubuna verilebilecek ikinci örnek Dahiliye Nazırı Talat'ın Diyarbakır Valisi Reşit'e yolladığı dört telgraftır. Bu telgraflar içinde, 12 Temmuz 1915 tarihli olanı, ... en çok bilinenidir. Söz konusu telgrafta, "*son zamanlarda vilayet dahilindeki Ermeniler ile bila-tefrik-i mezhep (mezhep ayırımı yapmadan) Hıristiyanlar hakkında katliamlar tertip olunduğu ... Diyarbakır'dan sevk olunan eşhas (kişiler) vasıtasıyla Mardin'de murahhas (devlet görevlisi) ile Ermenilerden ve diğer Hıristiyan ahalden yedi yüz kişinin geceleri şehirden harice çıkarılarak koyun gibi boğazlatıldığı ve şimdiye kadar bu katliamlarda maktul olanların (öldürülenlerin) iki bin kişi tahmin olunduğu ...*" haberlerinin geldiğini söyleyen Talat, şu emri verir; "*Ermeniler hakkında ittihaz edilen tedabir-i inzibatiye ve siyasiyenin diğer Hıristiyanlara teşmili (kapsaması) kat'iyyen gayr-ı caiz olduğundan efkar-ı umumiye üzerinde pek fena tesir bırakacak ve bilhassa ale-l-ıtlak (mutlaka) Hıristiyanların canını tehdit edecek bu kabil vekayie derhal hitam (son) verilmesi ve hakikat-ı halin iş'arı [bildirilmesi]*".

Talat'ın bu telgrafı yollamasının nedeni Alman Büyükelçiliğidir. ... Diyarbakır Valisi Reşit katliamları jandarmalara yaptırmaktadır. Eğer önlem alınmazsa, "*aşağı tabaka*" Hıristiyan katliamına başlayacaktır. Alman konsolosuna bilgileri aktaran, Diyarbakır'da bulunan Mardin mutasarrıfıdır.

Belgenin dili son derece açıktır. İçlerinde devlet görevlilerinin de bulunduğu insanlar, valilik eliyle öldürülmektedirler.

Talat, 10 gün sonra, 22 Temmuz 1915'te Dr. Reşit'e, "*mahremdir bizzat halli*" özel notunu düştüğü bir ikinci telgraf daha yollar ve imha politikasının sadece Ermenilere uygulanması, diğer Hıristiyanları kasamaması gerektiğini çok açık olarak belirtir.

Bu ikinci telgrafa rağmen durumda çok fazla bir değişiklik olmaz. ... Talat, yine 10 gün sonra, 2 Ağustos 1915'te üçüncü bir telgraf daha çeker. ... Ve Talat-Reşit'i çok açık bir biçimde uyandır; "*Eşkiya ve çetelere isnad olunacak her fiil ve vak'adan*" kendisinin mesul tutulacağını söyler.

Önemli olan nokta şudur ... Açıkça Hükümet'in emirlerine karşı gelmekle suçlanan, 2000 kişinin üstünde insanı "*koyun gibi boğazlatan*" Dr. Reşit hakkında hiç bir soruşturma açılmamış ve hiçbir kanuni takibat yapılmamıştır. Belki bundan daha da önemli olanı, olayları Alman Konsolosluğu'na aktaran ve Reşit'in cinayetlerine muhalefet eden Mardin Kaymakamı Hilmi'nin görevden alınmış olmasıdır.

Belki de bunların hepsinden daha önemli olan bilgi, Dr. Reşit'ten daha sonra, işlediği cinayetlerin değil, bu cinayetler sırasında "*merkeze yollayacağım*" diyerek el koyduğu Ermenilere ait mücevher ve eşyaların hesabının sorulmuş olmasıdır. ... Talat'ı ilgilendiren Ermenilerin imha edilmiş olması değil, onların mücevherlerine ne olduğunu.

Daha sonra Ankara'ya vali olarak atanacak olan Reşit'in bu görevinden açığa alınması ve hakkında soruşturma açılmasının nedeni işte bu el koyduğu mücevher ve mallara ilişkindir. Çünkü Reşit bu parayla daha sonra İstanbul'da bir yalı almak isteyecek ve olaydan haberdar olan Talat onu görevinden azledecektir. Gazeteci Süleyman Nazif bu durumu çok veciz sözlerle dile getirir: "*Talat Paşa bundan fevkalade münfail (canı sıkılmış) olarak 'katil' sıfatıyla takdir ettiği Reşit'i 'gasip' (hırsız) olduğu için azletmiş(ti).*"

Diyarbakır, Siirt ve Mardin illeri üçgeni içinde yaşayan Raman aşiretine mensup bir kişinin aktardıklarına göre, Vali Reşit, Raman aşiret reisini yanına çağırmış ve şunları söylemiştir; "*ben sizlere kafile kafile Ermeni teslim edeceğim ... Bunlar ne kadar altın, para, mücevherat ve kıymetli eşyalar varsa beraber alacaklar. Onları kekle Dicle üzerinden götüreceksiniz. Kimsenin görmeyeceği ve duymayacağı bir yere varınca, hepsini öldürüp Dicle'ye atacaksınız. Midelerini yarıp taş dolduracaksınız ki, su yüzüne çıkmasın. Ne kadar malları varsa adamlarınıza. Ne kadar altın, para ve mücevherat varsa onun yarısı sizin, diğer yarısını da Hilal-i Ahmer'e vermek üzere bana getireceksiniz. Yalnız bu sırrı kimse bilmeyecek, duymayacak. Bu sır açığa çıktığı gün siz de ve ben de mahvoluruz.*"

Boğazlıyan ve Kaymakam Kemal

Boğazlıyan ve civarı Ermenilerinin öldürülmesini örgütlemekten suçlu bulunarak 10 Nisan 1919'da Beyazıt Meydanında idam edilen Boğazlıyan Kaymakamı Kemal ...

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi belgeleri arasında, Talat Paşa tarafından 9 Ağustos 1915 yılında Ankara'ya çekilen bir telgraf vardır. Telgrafta; "*şimdiye kadar Boğazlıyan kasabasıyla kurası*

dahilinde bulunan Ermenilerden Boğazlıyan kaymakamı vasıtasıyla üç bin yüz altmış Ermeni'nin katledilmiş olduğu" bilgisi aktarılır.

Konu üzerinde bu kadar etraflıca durmamın bir nedeni elbette Başbakanlık arşiv belgeleri, Kudüs Arşiv belgeleri ve dönemin gazeteleri arasındaki belge ve bilgilerin tutarlılığını göstermektir. Ama bunun da ötesinde bir başka olgu daha var. Hakkında bu kadar suçlayıcı bilgiler bulunan bir kaymakam hakkında hiçbir soruşturma açılmamış, aksine gösterdiği "başarılarından" dolayı terfi ettirilmiştir. ... Kemal, Boğazlıyan kaymakamı iken, 19 Ağustos ile 8 Ekim 1915 arasında Yozgat mutasarrıf vekilliğine terfi olmuş, 23 Nisan 1916'da bir başka terfi daha alarak başka bir göreve atanmıştır.

Belki bunlardan da daha önemli olan, işlediği cinayetler nedeniyle hakkında tek bir soruşturma açılmayan Kemal hakkında, Ermeni sürgünü sırasında zimmetine mal geçirdiği için soruşturma açılması ve mahkemeye verilmesidir.

Kemal olayının içerik itibarıyla Doktor Reşit olayı ile aynı niteliklere sahip olması İstanbul'un Ermeni sürgünleri konusunda izlediği politikaları göstermesi bakımından önemlidir.

Katilleri kurtarmak için özel çaba: Doktor Çilingiryan cinayeti

24 Nisan 1915 tutuklamalarında İstanbul'da göz altına alınıp ve ertesi günü Çankırı'ya sürülen Ermeni entelektüellerinden Doktor Çilingiryan ve dört arkadaşının 1915 Ağustos'unda Ankara yakınlarında öldürülmeleri... Çilingiryan ve arkadaşlarını sağ salım Ayaş'a ulaştırma emri almış olan ve bu konuda Çilingiryan'a "namus sözü" vermiş olan Çankırı Mutasarrıf vekili İzzet Bey yanına Kastamonu Vilayeti askeri inzibat komutanı, birkaç sorgu hakimi ve polis olarak cinayet mahalline gider ve soruşturma sonucu cinayeti işledikleri tesbit edilen Kürtler hakkında tutuklama kararı çıkarır.

Cemal Asaf adlı bir Türk tarafından verilen ifadede Doktor Çilingiryan cinayeti anlatılmış ve ifade ... iddianameye konmuştur. Katib-i Mesul Cemal Oğuz da bu cinayetten suçlanarak 3 Nisan 1919'da tutuklanmış ve sonra her nasılsa serbest bırakılmıştır.

Talat Paşa, ... katil oldukları mahkeme kararıyla da sabit olan Kürt Ali ve arkadaşlarını haptisten çıkartacaktır.

Talat Paşa tarafından yollanan telgrafta, *"İrtikab ettikleri ceraimden (işledikleri cinayetlerden) dolayı mahkum veya mevkuf bulunan eşhasın orduda hizmet arzusunda bulunanların orduda görecekleri hidemata (hizmete) göre bilahare haklarındaki takibat-ı adliye afv (adli af) veya tecil edilmek üzere tahliye olunabilecekleri kanun-ı mahsus iktizasından (gereği) bulunduğu söylenerek, Ankara'da "divan-ı harbinde mevkuf olan mezkur eşhasın (adı geçenlerin) birer ikişer orduya sevki için usul dairesinde Adliye Nezaretiyle muhabere icra ve muamelesinin ikmalî münasip görülmüştür"* denir. Yani Ankara Vilayeti'ne, Adalet Bakanlığı ile ilişkiye geçerek, hapis hanedeki suçluları serbest bırakmaları emri verilmektedir.

"Bu gibilerin devamlı mevkufiyeti de arzu edilmediğinden emsali gibi evvela haklarında usulen teci-i takibat kararı istihsal etmek suretiyle meselenin halli muvafıktır."

Cinayetlerin bilindiğini çağırıştıran dil

Belgede üzerinde konuşulan 500 kişinin katledilmesidir ve Talat, eğer bu insanlar firar etmek istemişlerse veya konvoyla eşlik eden muhafızlara saldırmışlarsa elbette cezalandırılacaklardır, demektedir. Ve telgrafta dikkat edilirse, Ermenilerin hayatlarının korunmasına "imkan nispetinde çalışılması"ndan söz etmektedir. Şikayet ettiği en önemli konu ise, katliama sivil halkın karıştırılıp, olayın çirkin görülecek bir hale sokulmuş olmasıdır.

Talat'ın konvoyların akıbetleri konusunda son derece sıkı bir denetime sahip olduğunu ve tek tek insanlara varıncaya kadar soruşturma yaptığını anlıyoruz. Bölgelere çektiği telgraflarda tek tek insanlar hakkında bilgi istenmekte ve hayatta olup olmadıklarını sormaktadır.

Tüm bu telgrafların gösterdiği şudur ki İstanbul, Anadolu'da Ermenilerin imha edildiğini biliyordu. Bu nedenle de insanların hala hayatta olup olmadıkları gibi bir soru son derece olağan bir soru olarak rahatlıkla sorulabiliyordu.

Bu çerçevede anlamlı bir belge de artık Anadolu sathından sürgünün büyük ölçüde tamamlandığı 20 Temmuz 1916'da Talat Paşa tarafından tüm illere yollanan bir telgraftır. ... Telgraf, yerel yöneticilere bu durumun tek sorumluları olduklarını ve önlem almaları gerektiğini hatırlatmaktadır.

Halkın "*can ve malına ve hürriyet-i şahsiyelerine tecavüz*" edildiğini açıkça itiraf bildiren bir telgrafta, "*savaş sırasında bu savaşın gereklerine uygun olarak bazı oluşum ve istisnai yöntemler geliştirmiştik ama bunu da özel kanunlara bağlamıştık*" denmesi çok önemli ve anlamlıdır.

Çocukların Müslümanlaştırılmaları, zorla evlendirilmeleri ve asimilasyon

1948 Birleşmiş Milletler Soykırım tanımı, soykırım suçunun oluşabilmesi için iki önemli unsurdan bahseder. Birincisi, suçun manevi boyutu ile ilgilidir yani kasit unsurudur. Bir eylemin soykırım sayılması için "ulusal, etnik, ırksal veya dinsel" bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla yapılmış olması gerekir. Tanımın ikinci boyutu suçun maddi unsurlarıdır ve şu fiillerden herhangi birinin tek başına bile işlenmesi yeterlidir: a) gruba mensup olanların öldürülmesi; b) grubun mensuplarına ciddi surette bedensel ve zihinsel zarar verilmesi; c) grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak, yaşam şartlarını kasten değiştirmek; d) grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler almak; e) gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmek.

Başbakanlık Arşivi kız ve erkek çocukların ailelerinden alınmaları, Ermenilerin bulunmadığı Müslüman köylerine dağıtılmaları ve Müslümanlarla evlendirilmeleri veya yetimhanelere konulmaları ve özellikle Müslüman adetlerine göre yetiştirilmeleri yani zorla asimile edilmeleri konusunda onlarca belge ile doludur.

Yukarıda tanımlanan amaç ve eylemleri gerçekleştirmek için bölgelere yollanan telgraflar, Ermenilerin yoğun olarak sürülmeye başlandığı 1915 Haziran ayında yollanmaya başlanmıştır. Yani söz konusu politikalar, sürgünlerin beklenmeyen bir sonucu veya yan ürünü olarak ortaya çıkmamışlar, aksine önceden düşünülmüşlerdir. ... Konuya ilişkin ilk telgrafın hem 26 Haziran 1915 tarihli olması hem de dönemin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yollanmış olması da bu bakımdan son derece anlamlıdır. ... Ermenilerin on yaşından küçük çocuklarını darüleytam

te'sisiyle (yetimhane açarak) veya müesses darüleytamlara celb (toplama) ile ta'lim ve terbiye etmek mutasavver (düşünölmüş) olduğundan...

12 Temmuz 1915 tarihli birçok bölgeye yollanan bir telgrafın girişinde, "*Ermenilerin nakl ve sevkleri esnasında velisiz: kılması muhtemel olan çocuklar*" ifadesine yer verilmiştir. ... Telgraf devamla bu çocukların, "*bakım ve terbiyeleri zımında Ermeni ve ecnebi bulunmayan kura ve kazalardaki vücu (ileri gelenler) ve mu'teberana (itibarlı kişiler) tevzi*" edilmeleri istenir.

Doğrudan Talat Paşa tarafından 30 Aralık 1915'te çekilen bir telgrafta, ... "*genç kadın ve kızların da Müslümanlara tezvici (evlendirilmeleri) muktezidir (gereklidir)*", denir.

20 Nisan 1916'da Kastamonu'ya çekilen bir telgrafta, bazı erkekleri nakledilen Ermeni ailelerinin Ermeni ve ecnebi bulunmayan köy ve kasabalara bi't-tevzi' müteferrik (dağınık) surette iskanlarının icrasıyla buldukları mahallerde temessül (asimile) ettirilmeleri istenir.

En kapsamlı belge, Dahiliye Nezareti'nce bir Sureti Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya da yollanan 30 Nisan 1916 tarihli telgraftır. Telgrafta, "1- Erkekleri sevk edilip veyahut askerde bulunup da kimsesiz ve velisiz kalan ... Ermeni bulunmayan kura ve kasabata müteferrikan (dağınık olarak) tevzii ve muhacirin tahsisatından işeleri ... 2- Genç ve dul kadınların tezvicerine (evlendirilmelerine)... 3- On iki yaşına kadar olan çocukların ... ve öksüz yurtlarına tevziine 4- Dar-ül-eytamların (yetimhanelerin) mevcutlar kifayet etmediği takdirde 'sahib-i hal Müslümanlar nezdine verilerek adab-ı mahalliye (mahalli adetler) ile terbiye edilmeleri istenir.

Bu politikaya uygun olarak, asimilasyona uğramayacaklarından çekinildiği için geride kalan kadın ve çocukların büyük şehirlere dağıtılmamasına özel bir dikkat gösterilir.

Asimilasyon politikasına engel olacağı endişesiyle, bazı bölgelere, "*yetim çocukların mümkün merteye Amerika misyonelerinin nazarlarından uzak bulundurulması*" uyarısında bulunulacaktır.

Belgelerden asimilasyonun sadece geride kalan Ermeni çocuk ve kadınlarla sınırlı olmadığını, Suriye ve Irak'ta sağ kalanlar da dahil tüm Ermenileri kapsadığını anlıyoruz.

Musul ve Der-Zor'a 23 Haziran 1915'te yollanan telgraf... Belge, Ermenilere yönelik uygulamaların önceden düşünölmüş bazı politikaların sonucu olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir. "*Bizzat hallolunacaktır*", kaydı ile gönderilen telgrafta şunlar yazılıdır: "*Ermeni ahalinin iskanlarında aynı kaza ve liva halkının ayrı ayrı mıntikalarda yerleştirilerek, mahalli iskaniyelerinde Ermeni mektebi açmalarına mahal ve meydan bırakılmayarak çocuklarının hükümet mekatibine devama mecbur tutulmaları ve te'sis olunacak köylerin birbirinden beş saat ba'id ve mesafede olmasına ve hakim ve müdafaaya müsaid nukkat ve mevaki'de bulunmamasına dikkat ve itina olunması ve telgrafın icab edenlere tebligatından sonra imhası.*"

Ermenilerin el konulan malları meselesi

Bu soruya verilecek cevap, İttihat ve Terakki'nin, Ermenilere yönelik politikasının amacının ne olduğunu ortaya çıkartacak son derece önemli bir husustur. ... Ermeni mallarına el konuş ve

bunların kullanılış tarzı açık olarak göstermektedir ki, İttihat ve Terakki esas olarak Ermenilerin yaşam koşullarını tümüyle ortadan kaldırmayı amaçlayan politikalar izlemiştir.

İlk yönetmelikler

30 Mayıs 1915 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile yapılmıştır. Buna göre, gittikleri yerlerde "Ermenilere daha önce sahip oldukları mali ve ekonomik durumları oranında emlak ve arazi dağıtılacak; muhtaç olanlara, devlet tarafından evler inşa edilecek, çiftçilere tohumluk, meslek sahiplerine alet ve edevat verilecektir. Ermenilerin geride bıraktıkları eşya ve mallarının ya da bunların değerlerinin karşılığı kendilerine aynı şekilde verilecek boşaltılan yerlerdeki emlak ve arazi değeri tesbit edildikten sonra, bunlar, Müslüman göçmenler arasında dağıtılacaktır. Diğer taşınmaz malların da defteri tutulacak ve cins, değer ve miktarı yazıldıktan sonra Müslüman göçmenlere verilecektir. Göçmenlere verilmeyen arazi, dükkan, fabrika, han ve depo gibi gelir getiren mallardan açık artırma ile satılma veya kiralanma suretiyle elde edilecek gelir, Ermenilere iade edilmek üzere mal sandıklarına yatırılacaktır. Tüm bu işleri yapmak amacıyla, bir yönetmelik hazırlanacak ve Dahiliye ve Maliye bakanlıklarından ilgili bölgelerde görev yapmak üzere komisyonlar teşkiline gidilecektir. Konuya ilişkin ilk ayrıntılı düzenleme, 10 Haziran 1915'te yapılır. ... Bu yönetmeliğe bakıldığında görülen şudur: ilk 10 madde kalan mallara ne yapılacağına ilişkindir.

Bu maddeler içinde 10. maddenin özel bir yeri vardır ve "*nakledilen halka ait taşınmaz malların kullanılmasına ilişkin olarak sahipleri tarafından ayrıldıktan sonra düzenlenen vekaletnamelerin üzerine hiçbir işlem yapılmayacaktır*" denir. Yani Ermenilerin, gittikleri yerlerden malları hakkında herhangi bir tasarrufta bulunmaları, vekalet çıkartarak malları ile ilgilenmeleri, kullanım ve alım-satım işlemleri yapmaları yasaklanmıştır. Aşağıda gösterileceği gibi, aslında Ermenilerin sadece buldukları yerleri terk ettikten sonra değil, gitmeden önce de yapmış oldukları vekaletnameler veya diğer işlemler geçersiz sayılmıştır. ... Bu nasıl yer değiştirmedir ki, insanların kendi malları üzerindeki mülkiyet hakkı yok sayılmakta, iptal edilmekte, Ermenilerin bıraktıkları mallara yasa çıkartarak zorla el konulmaktadır?

Yönetmeliğin 11-21. maddeleri Ermenilerden boşalan yerlere Müslümanların nasıl yerleştirileceği sorunu ile ilgilidir.

Tüm bu ayrıntılı tamimde bir noktanın olmadığı dikkat çekmektedir. Malların asıl sahipleri olan Ermenilere, bıraktıklarının karşılığı nasıl ve hangi mekanizma ile verilecek, bu konudaki düzenleme ne olacaktır. Konuya ilişkin bir tek 22. madde vardır: "*satış bedeli ve kiradan elde edilen miktarlar, sahipleri adına emaneten mal sandıklarına bırakılarak daha sonra yapılacak duyuruya göre sahiplerine verilecektir,*" İlerleyen aylarda da bu konuda bilinen herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. ... Bunu İttihatçıların, Ermenilerin yeni yerlere yerleştirilmesi ve buna ilişkin doğacak sorunların çözülmesi gibi bir meseleye sahip olmadıkları, buna ilişkin herhangi bir plan ve programları olmadığı biçiminde yorumlamak abartılı olmayacaktır.

Dahiliye Nezareti evrakı geride kalan malların nasıl kullanılması gerektiği, ortaya çıkan sorunlar ve bu sorunların nasıl çözülmesi gerektiğine ilişkin yüzlerle ifade edilebilecek belgeye sahip iken, Ermenilerin yerleştirilmeleri ve mallarının karşılıklarının kendilerine aktarılması sorunlarına ilişkin hemen hemen hiçbir belge, yazışma söz konusu değildir. Böyle bir konu deyim yerindeyse Osmanlı bürokrasisi için "mevcut" değildir.

Ayrıca bunun kadar önemli bir başka husus daha vardır; yönetmelikte ifade edilen ve kararlaştırılan hususlara ilişkin bilgi ve belgeler de ortada yoktur. Örneğin, Ermenilere ait eşyanın cinsi, miktarı, değerleri ve sahiplerinin isimlerini ihtiva edecek defterlerin tutulması, bunların aslının Hükümet'e ve onaylı bir suretinin terk edilmiş mallar komisyonuna verilmesi kararlaştırılmış olmasına rağmen bu defterlerin nerede olduğu bilinmemektedir. Oluşturulan komisyonların karar ve faaliyetlerini en az on beş günde bir merkeze bildirilmesi karar altına alınmış olmasına rağmen, bu raporlar ve merkezle yazışmaları konusunda da elimizde herhangi bir bilgi yoktur.

Yeni düzenlemeler

Ermenilerin ellerindeki alacaklarına ilişkin tüm senetler toplanacak, deftere geçirilecek ve Ermenilerce başkalarına -danışıklı bir biçimde- aktarılmasına müsaade edilmeyecektir. Aynı şekilde malların yabancı ve başkalarının eline geçmesine yol açacak satışlara izin verilmeyecektir. ... Bir devlet açıkça, vatandaşların malları üzerindeki her türlü tasarruf hakkını yasaklamakta ve Ermenilere ait malları zorla gasp etmektedir.

Bu belgeler son derece önemlidir. Hükümet sürgüne yolladığı Ermeni vatandaşlarının alacaklarına ilişkin senetlerini tahsil etmesine, mallarını satmasına ve üçüncü bir kişiye bırakmasına müsaade etmemekte, ayrıca "zamanla çürüyecek" kategorisi ile de emlakın yağmasına kapı açmaktadır. Ermenilere sürgüne gönderileceklerinin bildirildiği tarih ile sürgüne yollandıkları tarih arasındaki zaman süresinde yaptıkları her türlü taşınır-taşınmaz mal satışı ve devredilmesinin geçersiz sayılması, yapılmış işlemlerin iptal edilmesi son derece önemlidir.

Bir devletin, sürgüne yollayacağı vatandaşlarının, kendi malları üzerindeki tasarruf hakkına yasak getirmesi, sürgünden amaçlanan şeyin ne olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Hükümet Ermenilerden kalan mal ve mülklere kendisi el koymaktadır. Nitekim bu arzusuna uygun olarak, geride kalan malların çok ucuz elden çıkartıldığı konusunda haberler gelmesi üzerine, yine tüm bölgelere bu tür satış işlemlerinin iptalini ve "tahliye edilecek menatıka yabancı ve şüpheli ve mahiyeti meçhul hiçbir kimsenin duhül ve seyrine müsaade edilmemesi gelmişleri varsa derhal ihracı"ni isteyen bir telgraf yollanacaktır.

24 Temmuz 1915'te Sivas vilayetine yollanan bir yazıda "Emval ve eşya-yı metrükenin memurine (memurlara) bey'i [satışı] su-i isnadat [suçlamalar] ve istimalata (kötü kullanmaya) meydan vereceğinden muvafık görülmemiştir" denir. ... Devlet memurlarının açık artırmalara katıldıklarının ve çeşitli yollarla bunları üstlerine geçirdiklerinin duyulduğu söylenir ve devlet memurlarının Ermeni mallarını satın almaları yasaklanır. ... Bazı yörelerde ise "memurların peşin para ile Ermeni hane satın alabileceklerine" izin verilmiştir.

6 Eylül 1915'te Meclisin açılmasından iki gün önce Bakanlar Kurulu, Ermeni mallarının kullanımını düzenleyen 11 Maddelik geçici bir kanun çıkarır. ... Kanunun belki de en önemli hükmü, ... Ermenilerin kendi malları üzerindeki her türlü tasarruf hakkına son veren hükmüdür.

Ayan Meclisi'nde Ahmet Rıza ... "Bu bir zulümdür. Beni kolumdan tut, köyümden dışarı at, malımı, mülkümü de sonra sat, bu hiçbir vakitte caiz değildir. Bunu ne Osmanlıların vicdanı kabul eder ne de kanun".

Ermenilere mallarının karşılığı verildi mi?

Ermenilere yönelik uygulanan politikalarda imha kastının olmadığı en önemli kanıtı olarak ... 30 Mayıs, 10 Haziran ve 26 Eylül tarihli kanun ve yönetmelikleri gösterilir. Oysa yazışmaların ve bölgelere yollanan emirlerin de açıkça gösterdiği gibi Hükümetin tek amacı, geride kalan Ermeni mallarına el koymaktır. ... Gwinner biraz alaya alarak kanunu şöyle özetler: "*Kanun basit ve açık olarak iki maddede ifade edilebilir. Madde 1- Ermeni malları istimlak edilecektir; Madde 2- Hükümet sürülenlerin mallarının sahibi olacaktır ve (onların) borçlarını ödeyecek veya ödemeyecektir. ... Yağmanın kanunlaştırılması*".

ABD'nin Halep Konsolosu Jesse B. Jacson'ın tüm yaşananları "*bir ırkı yok etmek için nihai darbe olarak dev soygun planı*" olarak tanımlayan sözleri bu rapordaki ana fikri özetlemektedir.

Osmanlı arşivlerinde, Ermenilere gittikleri yerlerde arazi, ev dağıtımı, yerleşim sorunları veya geride bıraktıkları mallarının karşılıklarının kendilerine iade edilmesi hususlarında tek bir ciddi belge bulamayacaktır. ... Müslüman muhacirlerin yerleştirilme sorunları için bölgelere müfettişler yollandığına ve onların raporları ışığında tedbirler alındığına ilişkin çok sayıda belge mevcuttur.

Bu gerçeklik bile tek başına tehcir politikalarının amacını göstermeye yeter.

Osmanlı arşivlerinde genel müdürlük yapan, arşivdeki her kayda ve her belgeye, her an ulaşma şansı olan bir kişinin Ermenilere gittikleri yerde, geride bıraktıkları malların karşılıklarının kendilerine verildiğine ilişkin tek bir belge bulamamış olması ve konuyla alakası olmayan bazı belgeleri kasıtlı olarak çarpıtarak kullanması bile tek başına bir çok şeyi anlatmaya yeter.

Ermeni malları ve satışından elde edilen gelirler nerelerde kullanıldı?

Osmanlı Arşivinde, Ermenilere mallarının karşılığının verildiği konusunda herhangi bir belge bulunmazken, geride kalan Ermeni mallarının kimlere verildiği, nasıl satıldığı ve satıştan elde edilen gelirlerin nasıl kullanıldığı konusunda çok sayıda belge vardır. ... Belgelerin bize gösterdiği, Ermeni mal ve mülkleri ve bunların satışından elde edilen gelirlerin altı ana ihtiyaç doğrultusunda kullanıldığıdır.

Birinci amaç: Ermeni malları muhacirlerin ihtiyaçları için kullanılmıştır

Muhacirler, Ermenilerden kalan ev ve araziyi kullanmakta öncelik hakkına sahipti. ... Ermenilerin geride bıraktıkları malların yerli eşraf ve memur tarafından ucuz fiyatlarla alındığı veya kiralandığı bazı durumlarda bu evlerin derhal tahliye edilmesi ve muhacirlere verilmesi yolunda emirler yollanır.

Belgelerden, muhacirlerin yerleştirilmesinde, Cemal Paşa'nın politik nedenlerle sürdürüklerine özel bir uygulama yapıldığı anlaşılıyor.

İkinci amaç: Müslüman burjuva yetiştirmek

Ermenilerden kalan mallar, Müslüman bir burjuva sınıf yaratmak amacıyla, bazen herhangi bir ücret dahi talep edilme den veya çok düşük peşin ödeme veya düşük taksitlerle Müslüman kişi veya kuruluşlara dağıtılmıştır.

Talat Paşa tarafından çekilen 6 Ocak 1916 tarihli telgraf son derece önemlidir. ... Ermenilerden kalan malların kullanılmasındaki amaçlardan birisinin "memleketimizde İslam mü'esseselerinin teksiri (artırılması)" olduğu açıkça ilan edilir ve bu amaca uygun olarak "Müslümanlardan mürekkeb olmak üzere şirketler teşkil" edilmesi ve Ermenilerden kalan "emval-i menkulenin şeria'it-i münasebe ile kendilerine i'tası [verilmesi]" istenir. ... Oluşturulacak yeni şirketlere, Müslüman eşrafın yoğun olarak katılabilmesini sağlayabilmek için hisse senetleri mümkün olduğu kadar küçük miktarlarda olmalı ve sermayenin yabancıların eline geçmemesine özel dikkat gösterilmelidir.

Amaç, sadece Ermenilere ait malların basitçe mevcut Müslüman şirketlere aktarılması değildir. Konuya, Müslümanlar arasında ticari hayatı teşvik ve katılımı gerçekleştirecek sosyal bir proje olarak yaklaşılmaktadır. ... Müslüman ahalinin şirket kurmaya teşvik edilmesi, kendilerine bu amaca uygun olarak yardım ve himaye edilmesi gerektiği hatırlatılır.

Dükkan ve mağazaların, dağınık bir biçimde sattırılmaması, değerlerinin münasip bir kısmının peşin vermeleri ve sağlam teminat bulmaları halinde, "namuslu ve ticarete heveskar genç ellere" devredilmesi istenir. Takip edilebilecek bir başka metot ise, fabrika, mağaza ve imalathane gibi müesseselerin ucuz fiyatlarla Müslüman şirketlere kiraya verilmesidir.

Bu uygulamalar aslında Ege bölgesinde Rumların kovulması ile başlamış bulunuyordu. Ve burada söz konusu olan bu uygulamanın daha sonra Ermeni mallarını kapsayacak biçimde yaygınlaştırılmasıdır. ... Rumlardan kalan arazinin Anadolu Pamuk Şirketi'ne devredilmesi ... Adana'ya çekilen bir telgrafta, burada Ermenilere terk edilmiş bazı arazi ve emlakın gene aynı şirkete, Anadolu Pamuk Şirketi'ne devredilmesi işlemlerinin onaylandığı...

Üçüncü amaç: Askeri ihtiyaçların karşılanması

Ermenilerden kalan malların en önemli kullanım alanlarından birisi askeri ihtiyaçları karşılamaktır. ... Savaş nedeniyle askeri ihtiyaçlar fazladır. Hatta iddia edilebilir ki, Ermenilerin ellerindeki bazı eşyaları satmalarının yasaklanmasının bir nedeni de budur. 13 Ağustos 1915'te birçok bölgeye gönderilen bir tamimde bu husus açık olarak yazılır ve askere lazım olduğu için, Ermenilerin satamayacakları malların neler olduğuna dair bir liste bile yapılır.

Ermenilerden kalan mallar arasında yiyecek ve hububat cinsinden şeyler ile askeriyenin ihtiyaçları için elverişli eşyaların listesinin çıkartılması ve bunların mahalli askeri erzak ambar memurlarına aktarılması istenecektir. Eğer askeriye bunları talep ederse, bir senet veya bir tutanak tutularak askeriyeye devredilmesi gerekmektedir.

Ermenilerin geride bıraktıkları tarlaların hasadının nasıl yapılacağı yazışmalarda ele alınan konulardan birisidir. Bu konuda gönderilen bir telgrafta hasadın Hükümet tarafından yapılması ve gelirin askeriyeye aktarılması istenir. ... Benzeri uygulama bağ ve bahçeler için de söz konusudur.

Dördüncü amaç: Hükümetin tehcir masrafları

Eldeki belgeler, Ermenilerin geride bıraktıkları malların satışından elde edilen gelirin, Hükümetin Ermenilerin sevkıyatı nedeniyle yaptığı giderleri karşılamak amacıyla da kullanıldığını göstermektedir.

Ayrıca eklemek gerekir ki, bazı durumlarda Ermeni sürgünlerinin kendi masraflarını kendilerinin karşılaması gerektiği ve Hükümet'in ise ancak kendi yaptığı harcamaları karşılayacağı belgelerde açık olarak belirtilmiştir.

Ermenilerin bıraktıkları mallara el koyan devletin, onların masraflarını dahi üstlenmeyeceğini bildirmesi son derece önemlidir.

Beşinci amaç: Hükümet'in değişik ihtiyaçları için kullanım

Bazı durumlarda, u1gun Ermeni binaları, Hükümet'in çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanılmışlardır. Hapishane, Okul, Sağlık, Karakol.

Altıncı amaç: Milis teşkilatı ihtiyaçları

Ağustos 1915'te Mamuretülaziz'e çekilen bir telgraftan Dersim ve civarında oluşturulan milis teşkilatının giderlerinin de Ermenilerin bıraktıkları malların satışından elde edilen kaynaklarla karşılandığı anlaşılmaktadır.

Bütün bu belgelerin gösterdiği şudur ki, İttihat ve Terakki Hükümeti Ermeni mallarını, özel kişilerce yağmalanmasından kurtarabildiği kadarıyla, belli amaçlar doğrultusunda son derece sistemli olarak kullanmaya çalışmıştır. Bu tablo niçin gittikleri yerlerde Ermenilere geride bıraktıkları mallarının karşılığının verilmediğini de açıklar. Hükümet bu malları kendi ihtiyaçları için kullanmıştır ve Ermenilere verilecek bir şey kalmamıştır.

Tehcir nedeniyle yapılan soruşturmalar meselesi

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi evrakı arasında, tehcir edilen Ermenilere karşı cinayet vb. biçiminde suçlar işleyen devlet görevlileri aleyhine açılmış soruşturmalara ait belgelere rastlamak mümkün değildir.

Osmanlı Hükümeti, malların yağma edilmesini ve özel amaçlar doğrultusunda kullanılmasını engellemek için elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Açılan soruşturmalar ve davalar ... ya malların kontrolü sırasında suiistimalleri görülen ya da malları yağma eden kişilere ilişkindir.

Halaçoğlu, suçlu bulunan devlet görevlileri "*Divan-ı Harbilerde yargılanarak ağır cezalara çarptırıldılar*" dedikten sonra kanıt olarak 12 ayrı belge numarası vermiş ve ama bu belgelerde ne yazılı olduğu konusunda tek bir kelime bilgi vermemiştir.

Belgelerin hiçbirisinin Ermenilere yönelik suç işleyen memurların yargılanmaları ve ceza almaları ile ilgili olmadıkları görülür.

Yukarıdaki belgeleri *Divan-ı Harp'te yargılanma ve ağır cezalara çarptırılma* örnekleri olarak sunan Halaçoğlu, yaptığı çarpıtmalarda bununla da yetinmemekte ve Ermenilere karşı faaliyetleri nedeniyle övülen devlet memurları hakkındaki belgeleri bile iddiasına kanıt olarak sunmaktan çekinmemektedir. ... 28 Kasım 1915 tarihli telgrafında, Cemal Paşa'ya, daha önce onun ricası ile bir kaymakamı görevden almış olduğunu hatırlatan Talat, Cemal Paşa'nın bir başka kaymakamı kendi başına görevden alma yetkisine sahip olmadığını yazmaktadır.

Talat Paşa, kaymakamın görevden alınma işlemi iptal ettiğini ve kaymakamı görevine iade ettiğini söylemektedir. Belgenin önemi şuradadır ki, yine aynı belgede Talat, Ermenilerin

sürgün işlerinin Dahiliye Nezareti ve Halep Vilayeti'nin sorumluluğu altında olduğunu hatırlatmakta ve bir anlamda Cemal Paşa'yı tehcir işlerine karışmaması için uyarmaktadır.

Bu belgenin, Ermenilere karşı suç işleyen devlet memurlarının "idam da dahil değişik hapis cezalarına çarptırılmasının" örneği olarak sunulması bilim adına bir ayıp, bir cinayet telakki edilmelidir.

Bölgelere yollanan soruşturma komisyonları

Oluşturulan komisyonlar cinayetleri soruşturmak yetkisine sahip değillerdi ve sadece ekonomik yolsuzluk suçları ile ilgilenebileceklerdi. ... Mahkeme savcısı Sami Bey, şu yorumu yapacaktır: Bu ifadeden anladığımız, Aziz Nedim, yapacağı teftişin ve kendi yetkisinin sınırlarının ne olduğu konusunu aydınlığa kavuşturmak istemiş ve kendisine katliamların soruşturma kapsamı dışında olduğu bildirilmiştir.

Şahit'in, "efendim, ben bundan daha korkunç şeyler gördüm. Çetelerin ve jandarmaların konvoydaki Ermenileri balta ve kazmalarla öldürdüklerini gördüm" demesi üzerine Komisyon başkanı, "Ben sana onu sormadım. Sadece benim soruma cevap ver", diyerek kendisini uyandır.

Telgraftan anlaşıldığı gibi, Talat, konvoydaki Ermenilerin başına gelenlerle ilgilenmemekte, sadece Kaymakam Hakkı Bey'in 10.000 kuruşu ne yaptığı sormaktadır.

İdam edilenler

Tehcir ve sürgünler sırasında, aralarında Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri de olmak üzere bazı kişiler aleyhine soruşturma açıldığına veya bazı kişilerin herhangi bir soruşturmaya tabi tutulmaksızın ortadan kaldırıldıklarına dair bazı bilgiler vardır.

1) Çerkez Ahmet: Van, Urfa, Diyarbakır ve Şam bölgesinde Ermenilerin imha edilmelerinde rol oynamış, Meclis-i Mebusan'ın iki Ermeni üyesi, Krikor Zohrab ve Vartkes Serengülyan'ı Cemal Paşa'nın emri ile öldürmüştür. ... 1915'te Konya Vilayeti'ne çektiği bir telgrafta Talat durumu izah etmektedir; "Ermenileri katli ve eşyalarını gasb etmiş olan Sirozi Ahmed ve refiki Halil bugün beray-ı muhakeme 4. Ordu Divan-ı Harbi'ne sevk olunmak üzere Konya'ya sevk edilmiştir. Fırarlarına katiyen meydan verilmemesi ve Cemal Paşa'dan talep ve iş'ar vukü'una değin Konya'da mahbus bulundurulması. "

Çerkez Ahmet 17 Eylül 1915'te idam edilecektir. Dahiliye Nazırı Talat, kararı onaylarken Cemal Paşa'ya bir telgraf gönderir ve "kendisinin imhası her halukarda gereklidir. Aksi takdirde, ilerde çok zararlı olabilir" der. ... Ali Fuat Erden hatıralarında şöyle yazar: "Cellatlara ve katillere karşı minnet borcu ağırdır".

2) Yakup Cemil: Savaş sırasında, özel bir afile hapishanelerden salıverilen suçlulardan oluşan özel bir Teşkilat-ı Mahsusa birliği ile Doğu Anadolu'da Ermeni katliamlarında doğrudan görev almıştır. ... Yakup Cemil, İttihatçı yöneticilere karşı darbe organize etmekten suçlu bulunup, 11 Eylül 1916'da "vatana ihanetten" idam edildi.

3) Kürt çete reisi Şaftanlı Amero: Diyarbakır Valisi Dr. Reşit ve Vali vekili Feyzi tarafından Diyarbakır'ın önde gelen 636 Ermeni şahsiyetini öldürmekle görevlendirilmişti. ... madalya ve

ödülleri verileceği vaadiyle Diyarbakır'a çağırıldı ve bu iş için tutulan 10 Çerkez tarafından öldürüldü.

4) *Kürt Murza Bey*: Bir jandarmayı vurduğu gerekçesi ile hapse atıldı ve burada gizlice öldürüldü.

5) *Alman raporlarında*: Almanya Şam Konsolosu Dr. Rössler, 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın, İslahiye bölgesinde oluşturulan bir kampa, Alman mühendislerin gözleri önünde saldırı düzenleyerek Ermenileri soyan, yağma eden ve katleden birkaç Kürdü astırıldığını aktarır. ... Yakın dönemde, kötü muameleden suçlu bulunan 20'nin üzerinde insan idam edilmiş.

6) *Kör Nuri*: Tehcir sırasında yüzbaşı rütbesiyle Şarkışla jandarma komutanı görevindedir. Amele taburlarında görev yapmakta olan 2000'e yakın Ermeni askerinin katledilmesinden sorumlu tutularak, 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa tarafından Askeri Mahkeme'ye sevk edilir ve suçu sabit görülerek idam edilir.

7) *Jandarma çavuşu Tahsin*: Musul'da Ermenilerin öldürülmesinde görev almıştır, Daha sonra, Divan-ı Harb-i Örfi'ye verilmiş ama daha davası bitmeden idam edilmiştir. idam kararı, idamdan sonra mahkeme hakimine zorla aldırılmıştır. ... "Eğer itiraz etmiş olaydık emsali misillü birer kurşun bize nasib olurdu" biçiminde bilgi verir.

İstanbul ve İzmir'den sürgünler meselesi

Önemli argümanlardan biri de İstanbul ve İzmir'den sürgün olmadığıdır. Oysa Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi kayıtları bu illerden de sürgün yapıldığını açık olarak gösterir.

İstanbul

İstanbul Ermenilerinin de sürülmelerinin planlandığı konusunda elimizde bazı bilgiler vardır. Fakat özellikle gerek Almanya'nın baskısı ve gerekse savaşın aldığı seyir nedeniyle bunun gerçekleşmemiş olduğu anlaşılmaktadır.

Konuya ilişkin ilk belge, Toynbee tarafından 1916 yılında yayınlanan Mavi Kitap'ta yer alır. ... Şu ana kadar sürülenler, taşra doğumlu ama İstanbul'da ikamet eden tüccarlar...

Amerikan misyoneri, William S. Dodd, "Bir diğer sürgün yöntemi, yaya yürütmek idi ve geniş olarak İstanbul'dan sürgün edilen erkeklere uygulandı ki bunlar, aileleri Anadolu'nun iç köy ve kasabalarında yaşayan, İstanbul'da ailesiz olarak çalışmakta olan kişilerdi.

7 Aralık 1915'te bu telgrafa cevap yazan Metternich, İstanbul'dan sürülen Ermeni sayısını, İstanbul Emniyet Müdürü'nün ifadesine dayanarak 30.000 olarak verir.

Anlaşılan, İstanbul'dan sürgünlerin parça parça, zamana yayılarak değişik dönemlerde yapıldığıdır. En önemli kanıtlardan birisi de İstanbul sürgünleri ile ilgili olarak bölgelere yollanan telgraflar arasındaki tarih farklarıdır.

Sürgün ve tehcir sırasında Konya'da valilik görevinde bulunmuş olan Celal Bey de anılarında İstanbul'dan sürgünler yapıldığını yazar ve sürgün edilenlerin sayısını "binlerce" ile ifade eder.

Belgeler, İstanbul'dan sürgünlerin dört kritere göre yapıldığını göstermektedir. Bunlar, doğum yerleri İstanbul dışı -taşralı- olanlar, bekarlar, işsizler ve çeşitli örgütlere üye olanlardır.

İzmir

İzmir Valisi Rahmi Bey'in, doğrudan Talat Paşa'ya yazdığı 26 Mayıs 1915 tarihli bir mektuptan, "*bil-cümle muhasım (düşman tarafını tutan) tebaanın dahile sevki hakkında... Harbiye Nezareti'nden emir gelmiş*" olduğunu anlıyoruz. Rahmi ... bu işlenin durdurulmasını istemektedir. ... "*memleketi terk etmek lüzumunu hissetmeyen bu adamları itirazlarına rağmen karılarından çocuklarından ayırarak insan yaşamaz yerlere sevk etmek doğru değildir.*" ... *arkadaşlığımız namına her ikinizden rica ederim.*"

Telgraflardan Ermenilere yönelik bazı sınırlı sürgünlerin yapılmış olduğunu ve ama bazılarının geri dönmelerine müsaade edildiğini çıkarmak mümkündür.

İzmir'de Ermenilere yönelik ilk toplu tutuklama ve sürgünlerin Kasım 1915'te yapıldığını söyleyebiliriz.

Spee, İzmir Valisi Rahmi'nin kendisine, Ermenilere yönelik uyguladığı yumuşak politikanın İzmir İttihatçıları tarafından merkeze şikayet edildiğini söylediğini aktarır.

İzmir'den 1916 Kasım'ında yapılan sürgünleri Dahiliye Nezareti kayıtlarından da takip etmek mümkündür.

Talat Paşa'nın telgrafları ve Katolik ve Protestan Ermeniler

Tehcirin, imha amacına yönelik olmadığına kanıt olarak kullanılan telgraflar konusuna açıklık getirmek gerekir. ... Ekleme gerekir ki, Osmanlı yönetimi, yaptığı eylemi kendi müttefiklerinden de saklamak zorundaydı.

Alman Hükümeti, en azından Protestan ve Katolik Ermenilerin tehcirden men edilmesi konusunda baskı yapıyordu.

1915 konusunda yapılan tartışmalarda ileri sürülen argümanlardan birisi de Katolik ve Protestan Ermenilerinin sürülmedikleridir. Oysa ... Katolik ve Protestan Ermeniler de sürülmüştür ve bunların sürülmemesine ilişkin bölgelere gönderilen telgraflar, sadece Almanları aldatmak amacıyla Talat Paşa tarafından bölgelere gönderilen ve hemen arkasından da iptal edilen telgraflardır.

Telgraf çok önemlidir. Talat, hem daha önce yolladığı açık telgraf emrinin ve Patrikhane'den bölgeye gelmekte olan 4-5 kişilik heyete verdiği tavsiye belgesinin geçersiz sayılmasını istemekte; hem de gelen heyetin gözetim altında tutulmasını ve yapmak istedikleri şeyin başarısızlıkla sonuçlanmasının sağlanmasını da istemektedir. Bu belge, Talat Paşa'nın tüm bir dönem boyunca, yabancı misyon temsilciliklerine ve azınlıklara karşı davranış mantığını göstermesi bakımında çok önemlidir.

Talat'ın yalanlarından Mustafa Kemal de nasibini almıştır. ... En yakın dostu, Hüseyin Cahit, Talat "*Hükümet ve siyasa işlerinde yalan söylerdi*" der. Talat Paşa yanında hususi katip olarak

çalışan Falih Rifki Atay'a göre o, "ne yalanı, ne de zulmü ahlaksızlık sayar(n)" bir kişidir. ... Yine Morgenthau'dan ve Halil Menteşe'nin anılarından öğreniyoruz ki, eski bir Telgrafçı olan Talat evine özel bir hat kurdu muştur ve haberleşmelerini buradan yürütmektedir.

YEDİNCİ BÖLÜM

Tehcir, Çok Sıkı Kontrol ve Denetim Altındadır

1915 Ermeni sürgünleri konusunda ileri sürülen tezlerin başında, savaş nedeniyle Doğu Anadolu bölgesinde merkezi denetimin kaybolması gelir. Buna göre, bölgede sonuçta bir iç savaş yaşanmış karşılıklı öldürmeler olmuştur. Yaşanan "toplumlar arası bir savaş"tır. Oysa elimizdeki Osmanlı belgeleri bize bunun tam aksi bir resim vermektedir. ... İstanbul'un, bölgelerdeki hemen her gelişmeden haberi vardır ve tek tek kişilerin akıbetleri dahil olmak üzere olaylar hakkında bilgi sahibidir. Sürgüne ilişkin merkeze ulaşan düzenli bilgi akışı içinde "iç savaş" olarak tanımlanabilecek, Ermeni toplumu veya çeteleri ile yapılan çatışmalara ilişkin bilgilere rastlamak mümkün değildir.

Ermenilerin sürülmeleri genel nüfus politikasının bir parçasıdır

Konvoyların toplanması ve şehirden çıkartılarak diğer şehir sınırına götürülmesi işinden Jandarma sorumlu idi. Dahiliye Nezareti belgelerinden, her vilayet Jandarmasının, konvoylara diğer vilayet sınırına kadar eşlik ettiğini ve burada diğer vilayet jandarmasına devrettiklerini anlıyoruz.

Devir teslim raporları dışında, Vilayet ve kaza yöneticileri her aşamada çıkartılan ve geride kalan Ermeni sayısını düzenli olarak merkeze yolladılar ve bu rakamlar İstanbul tarafından düzenli raporlarla kontrol edildi.

Ermenilerin sürgün edilmesinin uygulamaya konan genel bir nüfus politikasının parçası olduğunu, daha sürgünün ilk günlerinde bölgelere gönderilen yazılardan anlamak mümkündür.

Ermenilere ilişkin hazırlanacak defterlerin son derece ayrıntılı tutulması, kalanların din ve sosyal durumlarının açık olarak belirtilmesi gerekmektedir. Defterlerin neleri kapsamaması gerektiği madde madde sayılmış ve "(1) yerli Ermenilerin, (2) yabancı Ermenilerin, (3) Katolik ve Protestan olarak bırakılanların, (4) Asker ailesi olarak ibka edilenlerin (yerinde bırakılanların), (5) ihtida ederek (din değiştirerek) kalmış olanların, (6) emr-i mahsus (özel emir) üzerine bırakılmış olan Ermenilerin" tek tek yazılması istenmiştir. "Vilayet dahilinde sevk edilen Ermenilerin miktarı ile kalanların miktarının bildirilmesine dair" telgraflar bölgelere düzenli aralıklarla yollanacaktır.

Bilgilerin bu denli ayrıntılı istenmesi ve özellikle değişik etnik-din gruplarının nüfuslarının birbirine oranlarının açık olarak sorulmasının nedeni, bu nüfus oranlarının sürgün ve yerleştirme politikasında temel belirleyici faktör olmasıdır.

Soruların esasını Ermenilerin yerli nüfusun ne kadarını oluşturdukları meselesi oluşturur.

Tüm bu belgelerin gösterdiği gerçek tüm bir sürgün eyleminin planlanan politikalara bağlı olarak sıkı bir denetim altında gerçekleştirildiğidir. Dikkat çekici nokta, bu sistematik kontrolün esas olarak boşaltma işlemi sırasında kullanıldığıdır. Yerleştirmeler konusunda benzeri bir

titizliğin olmaması dikkat çekicidir ki İttihatçı yöneticilerin ana ilgisinin Anadolu'yu boşaltmak olduğu bu dokümanlardan da anlaşılmaktadır.

Konvoylara saldırılar

Hükümet, kafilelerin yollanması sırasında yolların güvenli olmadığı bilmekte, kafilelere yapılan saldırı ve meydana gelen ölüm haberlerini almasına rağmen, sürgünlere devamda ısrar etmektedir. Belgeler ayrıca Hükümet'in Ermenileri, güvenlik sorunlarına rağmen sürgüne gönderme ısrarının, sadece bir defaya mahsus istisnai bir uygulama olmayıp, sistematik bir politika olduğunu ve sürgünlerin üstelik yerel yöneticilerin güvenlik nedeniyle aksi yöndeki taleplerine rağmen yapılmakta olduğunu göstermektedir.

Daha konvoylar yola çıkmadan önce Erzurum Valisi. Tahsin Bey İstanbul'a defalarca başvurmuş ve güvenlik sağlanamayacağı için sürgünlerin ertelenmesini istemiştir. ... *"Altmış bin kişiyi Kafkas hududundan Musul'a Bağdat'a göndermek sözle olmaz, bunları kim muhafaza ve emval-ı emlaklerini kim idare edecek. ... Teşebbüsün tehirini selamet-i vataniye namına istirham ederim."*

Talat iki gün sonra, 26 Haziran'da *"ihraçlarına teşebbüs olunan Ermenilerin te'hir-i sevkleri bi'ttabi' değildir. Binaenaleyh sevklerine kemafi's-sabık devam edilmesi gerek"* biçiminde cevap verir.

Tüm bu belgelerin gösterdiği şudur ki, tehcir boyunca Ermenilerin, resmi belgelerde kullanılan ifade ile *"telef oldukları"* İstanbul Hükümeti tarafından biliniyordu ve tehcir bu kayıplara rağmen yapılmaya devam ediliyordu. Tuhaf olan durum şudur ki, bir Hükümetin, imha edildiklerini bile bile kendi vatandaşlarını sürgüne yollaması eylemi, Resmi Devlet Tezi'ni savunanlarca, hala *"savaşın getirdiği olumsuz şartlar"* veya *"bir yanda cephe savaşırken"* gösterilen *"olağan üstü bir gayret"* biçiminde açıklanabilmektedir. Oysa bir devletin kendi vatandaşlarını bilerek ölüme yollaması hem ahlaki hem de uluslararası ceza yasası esaslarına göre suçtur.

Din değiştirmeler üzerinde sıkı kontrol

Sürgünün başlangıcında, din değiştirerek buldukları yerlerde kalmak Ermenilere bir seçenek olarak sunulmuş bulunuyordu.

Din değiştirenlerin sayısının çok fazla olması üzerine, bölgelere yollanan bir yazı ile Ermenilerin inanç nedeniyle değil, sadece memlekette kalmak için din değiştirdikleri söylenerek, din değiştirseler bile sürülmeleri istenir.

18 Ağustos 1915'te Niğde'ye çekilen bir telgrafta, *"Ermeni kızlarından ihtida edenlerin suiistimale katiyen meydan verilmemek şartıyla İslamlara tezvici münasibdir"*, denir. Ama yine Talat aynı gün Konya'ya çektiği bir telgrafta, orada din değiştirmek için başvuran Ermenilerin isteğini *"Ermenilerin ihtidası şayan-ı kabul değildir"* diyerek reddedecektir.

Eldeki belgeler, tüm bir dönem boyunca, grup olarak veya tek tek din değiştirmek isteyenler veya din değiştirmeleri kabul edilmiş olanların nerelere yerleştirileceği hakkında kararların doğrudan Talat Paşa tarafından alınmaya devam edildiğini göstermektedir.

5 Kasım 1915'te konuya ilişkin yeni bir düzenleme yapıldığını görmekteyiz. ... "Ermenilerin ihtidası hakkında mevadd-ı atıye [aşağıdaki maddeler] nazar-ı dikkate alınacaktır. 1-Sevk edilmeyip öteden beri ikamet ettikleri mahallerde ibka olunanların (bırakılanların) ihtidası kabul olunur. 2-Umum meyanında sevk olundukları sırada merkezden tebliğ olunan emr-i mahsus ile alıkonulup sevklerinden sarf-ı nazar edilenlerin gerek ikametgah-ı aslilerine iade edilmiş olsunlar gerek bir mevki'de kalmış bulunsunlar ihtidaları makbuldür."

1915 Aralık ayı itibarıyla bu sefer varış yerlerine ulaşmış olan Ermenilerin din değiştirmelerine de izin verilmeye başlanır. ... Alman konsolosluk raporlarında özellikle 1916 bahar ayları ile birlikte varış yerlerindeki din değiştirmeler konusunda ayrıntılı bilgiler bulmak mümkündür. ... Büyükelçiliğe gelen raporlarda, bu din değiştirmelerde zor kullanıldığı da iddia edilmektedir.

Din değiştirenlere seyahat yasağı

Din değiştirmiş ve sürülmeyerek buldukları bölgelerde kalmalarına izin verilmiş Ermeniler için özel tedbirler alınır, bazı yasaklamalar getirilir. Bunlar diğer Müslümanların sahip oldukları serbest dolaşım hakkından yararlanamazlar ve seyahat yasağına tabidirler.

15 Temmuz 1916'da Halep'e çekilen bir telgrafta, din değiştirmiş olsun veya olmasın Ermenilerin, yanlarında Müslüman aileler olsa bile, bakanlıktan izin almadan asla seyahat edemeyecekleri tekrar hatırlatılır.

1917 yılına ait birçok telgraftan bu kontrollerin, tek tek kişilerin akıbetlerini takip etme biçiminde yapıldığını anlıyoruz.

Seyahat yasağı konusundaki tek istisna, Ermeni kadınların Müslümanlarla evlenmeleri durumunda yapılmaktadır.

Din değiştirmiş Ermenilerin nüfus kağıtlarına, Ermeni olduklarının anlaşılmasını sağlayacak bir kayıt düşme kararı alınır.

Savaş sırasında seyahat yasağı bir tek Ermeniler için değil, genel bir kural olarak diğer etnik-din grupları için de değişik ölçülerde uygulanmıştır. ... Rumların da seyahat etmelerinin yasaklanmış olduğunu anlıyoruz.

Yabancı ülkelerin sürgünlere yardım teklifi reddedilir

Birinci Cihan Harbi yıllarında salgın hastalıklar nedeniyle büyük ölümlerin meydana geldiği bilinen bir olgudur. Bu nedenle tehcir ve sürgün sırasında açlık ve salgın hastalıklar sonucu meydana gelen ölümleri, özel olarak Ermenilere karşı izlenen politikanın bir sonucu olarak görme ve göstermenin yanlış olduğu iddia edilir.

Savaş sırasında sadece Ermenilerin değil, diğer sivil halkın ve askeri birliklerin de açlık ve hastalıklar nedeniyle ciddi kayıplar verdiği doğrudur. Fakat bu düşüncenin göz ardı ettiği bir nokta vardır. Osmanlı Hükümeti Ermenilere yardım faaliyetini bilinçli olarak organize etmemiş, yabancı ülkelerin yardım taleplerini reddetmiş, hatta bunun da ötesinde, yardım yapmak isteyen kişi ve kuruluşlar hakkında soruşturma açmıştır.

Halep valisi Celal Bey ... "Ermenilerin muvakkaten saha-i harbden uzaklaştırılmak istenilmesinden ibaret bir tedbir zannediyordum" der ama nasıl yanıldığını aktarır. ... Celal'e göre yapılan, Ermenilerin "mahvına çalışmak" idi.

Hüseyin Kazım, Almanya'nın Şam konsolosuna, "Hükümet'in sürülen Ermenilere yardım etmek gibi en küçük bir isteğinin dahi olmadığını hatta hepsinin sistemli olarak imha edilmesinin planlandığından korktuğunu ve bu vahşi imha politikasının Türkiye için bir utanç vesilesi olduğunu" söyler. Daha sonra gerçekten de bu görevden istifa eden Hüseyin Kazım anılarında, sadece Lübnan'da, "Hükümet'in suikastına kurban giden zavallıların adedinin 200.000" olduğunu aktarır.

Cemal Paşa'dan aldığı özel emirle, Ermeni göçünü düzenli olarak örgütlemeye başlayan Çerkez Hasan Bey'in "ölümden kurtarılmak istenilen ... felaketzedelere" yaptığı bu "haklı ve insani... hareket... vatana ihanet" olarak kabul edilir. Kendisi "hain-i memleket sıfatıyla itham" edilen Çerkez Hasan istifa etmek zorunda kalır.

"Enver Paşa, hiçbir yabancı, Ermenilere yardım etmemelidir görüşündedir... Enver Paşa'ya göre Ermeniler idealisttirler ve yabancıların kendilerine yaklaştıklarını ve yardım ettiklerini gördükleri anda ulusal davaları için cesarete kapılırlar. Bu nedenle Ermenilerle yabancılar arasındaki ilişkileri kesmek ve sert bir biçimde nihai son vermek gerekir."

Cemal Paşa, yardımın niçin reddedildiğini de söyler; "Ermenilerin Türk Hükümetine karşı olan direnci, ancak hiçbir yabancı hükümetten yardım beklememeleri gerektiği kendilerine öğretilibilirse kırılabilir."

Yardım yapanlara soruşturma açılır

Aslında, Talat ve Enver arasında aşağıda aktaracağımız yazışmalardan anlaşılabilir, Hükümetin sadece yapılan yardım tekliflerini reddetmekle sınırlı kalmadığı, bunun da ötesinde, yabancıların Anadolu'da, Suriye ve Irak çöllerinde Ermeni konvoylarını görmemeleri ve yabancıların bu bölgelerde dolaşmamaları için de tedbirler aldığıdır. ... "Ermenilere gizliden para dağıtılmasına izin veren veya bundan hemen haberi olan memurların şiddetle cezalandırılmaları" karar altına alınır.

Bölgelere çekilen birçok telgrafta, bazı yabancı devlet vatandaşlarının hangi gün ve tarihlerde, hangi hattı kullanarak seyahat edecekleri bildirildikten sonra, bu insanların sevkleri esnasında yollarda Ermeni kafileleri bulundurulmaması için gerekli tedbirlerin alınması istenir.

Onların yollarda ceset görmemeleri için de tedbirler alınmış, yabancıların geçecekleri yolların önceden temizlenmesine dikkat edilmiştir. ... Harput'da (Mamuretülaziz) görev yapan Amerikan misyoner Henry Riggs anılarında, Harput'a giderken, yollarda cesetlere rastladığını; yeni kazılmış mezarlardan veya çok dikkatsiz gömülmüş cesetlerden birçok yerin temizlenmiş olduğunun anlaşıldığını aktardıktan sonra, rastladığı köylülerin kendisine, "bu yoldan bazı konsololar geçecek" diyerek, Hükümet görevlilerinin kendilerine zorla cesetleri toplattırıp yaktırdıklarını söylediklerini yazar.

Alman ve Amerikan yardım kuruluşlarınca para ve yardım dağıtımının devam ettiği haberlerinin gelmesi üzerine, 23 Mart 1916'da bunun engellenmesini isteyen yeni bir emir daha yolların.

Hükümet'in önündeki önemli bir görev de, yerel yöneticiler arasında Ermenilere yardım etmeye devam eden veya yardım yapılmasına göz yuman memurların var olmasıdır.

Hükümet'in yardımlara getirdiği yasaklama ve kontroller nedeniyle, yardım yapmak isteyenler gizli örgütlenmelere gitmek zorunda kalırlar.

1916 bahar aylarında, Halep'te "çetecilik" faaliyetinin ortaya çıktığına ilişkin çok sayıda Şifre Kalemî evrakı mevcuttur.

Yardımlar ve salgın hastalıklar konusunda bir ara not

Müslüman muhacirlerin yerleştirilmesi sürecinde, kendilerine bedava ev, tarla, yiyecek ve giyecek yardımlarının ötesinde bir de fert başına aylık bağlanmıştır. İşgal bölgelerinden iç bölgelere gelmiş olan devlet memurları özel olarak muhacirlerin yerleştirilmesi ile ilgili sorunların çözülmesi için yardımcı olarak atanmışlardır. Bölgelere, muhacirler için her imkanın seferber edildiği söylendikten sonra, daha ne yapılması gerektiği özel olarak sorulmuştur.

Dikkati çeken nokta şudur; tüm bir Ermeni tehciri boyunca, karşılaşılan zorlukları muhacirlerin durumunda olduğu gibi bu denli açık anlatan ve alınması gereken ve alınan tedbirlerden bahseden benzeri telgrafları bulmak zordur. Özellikle salgın hastalıklar nedeniyle ölümlerin çok yüksek olmasına rağmen buna karşı önlemleri ihtiva eden yazışmaların yok denecek kadar azlığı, Ermenilere yapılan muamelelerin farklılığını gösterecek önemli bir husustur.

IAMM Müdürü Şükrü Bey, Hama'da Ermenilerin çeşitli hastalıklar nedeniyle ölmekte olduğunu ve sürülmeleri gerektiğini Talat Paşa'ya bildirir. ... "Yevmi 70-80 vefayat vuku bulmakta olduğu haber alınıyor. ... bir an evvel mahall-i mahsusalarına sevklerini uygun gördüğünü ve neticeden haberdar edilmesini" ister. Hükümet için Ermenilerin değişik hastalıklardan ölmesi önemli değildir, kaldıkları vilayetin sağlığını bozma tehlikesi taşıyor olmaları daha önemlidir ve bu nedenle bir an önce sürülmeleri gerekmektedir.

Bir başka çözüm de kafilelerin yollarının değiştirilmesidir. ... hastalığın "efrad-ı askeriyyeye" sıçramaması için... salgın hastalığın kendisi ve tedavi edilmesi meselesi değil, bu hastalığın askerlere sirayet etmemesi daha önemli gözükmektedir.

SONSÖZ YERİNE

Bu çalışmada üç ayrı şey gösterilmeye çalışıldı. Birincisi, 1915'te Ermenilere yönelik politikalar, Anadolu'nun etnik-kültürel yapısını homojenleştirmeyi amaçlayan bir nüfus politikasının parçası olarak gündeme getirilmiştir. İkincisi, bu nüfus politikalarının uygulanması sırasında Ermenilere diğer Hıristiyanlardan daha farklı davranılmıştır. Üçüncüsü bu noktalar esas olarak Osmanlı belgelerine dayanılarak gösterilebilir.

Öncelikle cevap verilmesi gereken 1915'te yaşananların ceza hukuku kapsamında ele alınması gereken bir suç sayılıp sayılmayacağıdır.

Görülmesi gerekir ki, Türkiye'de Resmi Tez olarak bilinen görüş, esas olarak yaşananların bir suç kategorisi ile açıklanmayacak, "normal" bir eylem olduğu fikrinden hareket etmektedir. Bu anlayışa göre, belli koşullarda bir Hükümet, bir devlet, kendi vatandaşlarının ölümüyle sonuçlansa da, "zorunlu göç" gibi bir eyleme başvurabilir ve bunda eleştirilecek bir taraf olamaz. Ana sorun bu zihniyette düğümlenmektedir. Zannediyorum, nasıl tanımlanırsa tanımlansın, öncelikle gerekli olan şey, ortada ahlaken mahkum edilmesi gereken yanlış bir eylem olduğu gerçeğinin kabul edilmesidir. 1915'in ahlaken savunulamaz bir davranış olduğu başlangıç noktası yapılmadığı müddetçe, ciddi ve sıhhatli bir tartışmanın mümkün olamayacağı rahatlıkla iddia edilebilir.

Sosyal bilim, 1915 gibi kitlesel cinayetlere esas olarak "anlamak" ve "açıklamak" noktasından yaklaşır. Bu "anlama" ve "açıklama" arzusunun önemli nedenlerinden birisi de, bu tür kitlesel cinayetlerin ortadan kaldırılma koşullarının neler olduğu konusuna ışık tutabilmektir. Kim hangi kavramı kullanırsa kullansın, mutlaka engellenmesi gereken büyük bir insanlık dramı ile karşı karşıya olunduğu kabul edilmelidir. Tarihle yüzleşmek bu tür dramların tekrarını engellemek açısından önemlidir.

Öncelikle ihtiyacımız olan şey ahlaken, vicdanen kabul edilemez bir eylemle karşı karşıya olduğumuz gerçeğini görmek ve buna uygun bir dil geliştirebilmektir.